

**ТЕОРИЈЕ МЕЂУНАРОДНИХ
ОДНОСА НЕКАД И САД
Приступи, концепти, праксе**

ДР ИВОНА ЛАЂЕВАЦ
ПРОФ. ДР МАРКО ВЕКОВИЋ
МСР МИЛАН ВЕСЕЛИЦА

БЕОГРАД, 2024.

ТЕОРИЈЕ МЕЂУНАРОДНИХ ОДНОСА НЕКАД И САД

Приступи, концепти, праксе

https://doi.org/10.18485/iipe_tmons_mp75.2024

Издавач

Институт за међународну политику и привреду,
Македонска 25, Београд

За издавача

Проф. др Бранислав Ђорђевић,
директор

Рецензенти

Немања Џуверовић, редовни професор, Факултет политичких наука
Универзитета у Београду, Београд,

Небојша Вуковић, научни сарадник, Институт за међународну
политику и привреду, Београд

Невена Станковић, научни сарадник, Институт за међународну
политику и привреду, Београд

Дизајн корице

Милан Веселица

Техничка обрада

Сања Баловић

Штампа

Институт за међународну политику и привреду,
Македонска 25, Београд

Тираж: 100 примерака

ISBN 978-86-7067-342-7

Садржај

Уводна реч

Ивона Лађевац	9
---------------	---

Приступи

<i>Традицијско-теоријска упоришта концепта America First</i> Драган Р. Симић	13
---	----

<i>Религија и међународни односи: од игнорисања до прихватања</i> Марко Вековић	19
--	----

<i>Теорије европских интеграција некад и сад</i> Жаклина Новичић	24
---	----

Концепти

<i>Релевантност концепта равнотеже снага у 21. веку</i> Стеван Недељковић и Драган Живојиновић	31
---	----

<i>Sveta Stolica kao specifični akter u međunarodnim odnosima: politika neutralnosti i diplomacija</i> Hrvoje Špehar	45
---	----

<i>Деевропеизација у политици проширења Европске уније с посебним освртом на Србију</i> Милош Петровић	49
---	----

Праксе

*Православна Црква и „расплети“
у Украјини и Северној Македонији*
Растко Јовић 59

Религијски корени руско-украјинског сукоба
Владимир Трапара 70

Верска уверења и политика
Слободан Јанковић 76

In memoriam

*Dr. Milan Šahović's Contribution to the Work of the United Nations
in the Field of the Codification and Progressive Development
of International Law*
Bratislav Đorđević 85

УВОДНА РЕЧ

Први број научног часописа „Међународни проблеми“ објављен је само две године након оснивања Института за међународну политику и привреду, 1949. године, што га чини најстаријим часописом Института.

Без обзира на чињеницу да су први бројеви објављивани у време послератне изградње земље, редакција часописа се трудила да, упркос ограниченим ресурсима, постигне свој циљ и изгради часопис који ће пратити међународне односе у свим њиховим аспектима. Специфичан положај тадашње државе омогућио је да се најеминентнији стручњаци из области права, економије, социологије, а потом и политичких наука, баве свим актуелним питањима међународних односа, почев од блоковске политике, преко Покрета несврстаних, питања деколонизације, разорувања и многим другим темама, што је часопис чинило утолико значајнијим.

Истовремено, са часописом су „расли“ и бројни аутори, који су изградили домаћу науку о међународним односима, дали немерљив допринос развоју међународног јавног права и међународној економији.

Часопис је, баш као и Институт, дао и свој допринос југословенској дипломатији с обзиром на бројне анализе, процене и предвиђања многобројних догађаја и тенденција у међународним односима.

Због чињенице да са нама више нису савременици Института и „Проблема“, како се часопис често скраћено назива, из првих дана њиховог постојања, немогуће је знати колико су далеко њихови оснивачи гледали и јесу ли се поуздали да ће генерације које долазе схватити значај њиховог дела. Чињеница да „Међународни проблеми“ ове године обележавају јубиларних 75 година континуираног објављивања, те да је Институт тај јубилеј прославио пре две године, потврђује не само да су нове институтске генерације схватиле значај, већ и да настављају даље да јачају своје наслеђе. О томе говори и податак да су „Проблеми“ категорисани као међународни часопис и да су реферисани у базама ERIH + и DOAJ.

Многих великих имена Института и „Међународних проблема“ из првих деценија њиховог постојања, на жалост, више нема, али чувамо успомену на свако од њих. У овом зборнику саопштења, представљених на скупу посвећеном 75 година од објављивања првог броја часописа, одржаном у Институту 28. маја 2024. године, посебно место заузима чланак посвећен проф. др Милану Миши Шаховићу, човеку велике врлине и још већег знања под чијим је менторством у Институту стасао велики број научних радника и дипломата.

Ослањајући се на прошлост, „Међународни проблеми“ настављају да прате сва актуелна дешавања у међународним односима, како на теоријском, тако и на практичном нивоу. И поред чињенице да се теме у часопису мењају, да се прате нови теоријски правци, нови догађаји, „Међународни проблеми“ ће остати препознатљиви по томе што се увек баве актуелним питањима на високом научном нивоу. Тај печат остаје, чак и када се мењају састави Уређивачког одбора или Издавачког савета.

др Ивона Лађевац

<https://orcid.org/0000-0003-4052-4426>

ПРИСТУПИ

Традицијско-теоријска упоришта концепта *America First*

Драган Р. Симић

<https://orcid.org/0009-0006-3522-7506>

Концепт и/или скуп идејно-идеолошких и политичких ставова познат под називом „Америка на првом месту“ – *America First*, постао је поново актуелан у Сједињеним Америчким Државама (САД) и у остатку света од 2016. године. Управо у то време је, кандидат а потом и председник САД, Доналд Трамп (*Donald Trump*) у неколико својих говора рекао да ће се, од тренутка уласка у Белу кућу, све његове активности водити крилатицом *America First* и свим оним што је он учитавао у њен значењски садржај. Многи посматрачи, аналитичари и академци су помислили да је реч само о још једној политичкој пароли која има одређени век трајања и употребљава се са јасном сврхом придобијања неких делова америчког друштва, у изборима и током првих дана власти. Истина је, међутим, да овај концепт и начин размишљања о Америци, кључним питањима друштва и развоја, њеној унутрашњој и спољној политици, има много дубља упоришта у историји и традицији, начину размишљања, виђењу света и себе у том свету ове данас једине преостале суперсиле...

С друге стране, неки други аутори и појединци сматрају да тај концепт, свеједно колико је заиста уроњен у амерички идентитет и самоспознају, садржи и неке „канцерогене састојке“, саморазарајуће елементе у себи, поредећи га са сличним примерима у америчкој политичкој историји који су тој земљи нанели велике штете.

Бољем размивању предмета наше расправе од користи би била подела коју је направио Чарлс Капчан (*Charles Kupchan*) говорећи о америчком

„ексепционализму“ (exceptionalism / посебности, нарочитости, изузетности), у који, узгред, верује огромна већина Американаца (Kupchan, 2018).

Прва фаза, *grosso modo*, према Капчану, била је од формирања Младе републике до стварања *America First Committee* (AFC) 1940. године. Друга, тзв. мултилатерна фаза, обележена је америчким потпуним прихватањем поставки либералног интернационализма, када се једним дубинским, деценијским заокретом напуштају премисе Монроове доктрине (Kupchan 2018, 140-143). Ова груба подела коју смо навели, сведочи између осталог, да се прихватање концепта *America First*, итекако може и мора доводити у везу са у тој земљи преовлађујућим веровањем у америчку изузетност. Најпосле, Капчан је, по нашем мишљењу, у праву када полази од тезе да су концепт *America First*, као и тај и такав начин размишљања заправо интегрални део уверења о америчкој посебности.

I

Зашто Американци мисле да су посебни, другачији од осталих? Постоји, између много разлога, и неколико упоришних тачака за овакво веровање. Узгред, мало је народа на свету, бројних и оних мање бројних, који не мисле слично о изузетности властитог места у светско-историјском процесу...

Највећи број америчких аутора који пишу о овој теми истичу географске разлоге као подлогу за поменуто веровање, мислећи пре свега на „зауостављајућу моћ“ (Miršajmer 2017, 163-178) океана који их деле од остатка света. Потом, као што је познато, често се истичу и верски разлози „чистоте“ оних који су све грехе оставили иза себе преласком океана на почетку 17. столећа.... За једну политиколошко-социолошку и антрополошко-психолошку анализу овог веровања у властиту изузетност, најзначајнији разлози садржани су, најопштије казано, у потреби увећања њихове сваковрсне моћи која је ишла *pari passu* са настанком развојем веровања америчког ексепционализма као и концепта „Америка на првом месту“, на самом почетку деветнаестог века, такав исказ стратешких намера садржан је и у Монроовој доктрини (Monroe, 1823; Živojinović 1971, 113–114; Simić 2023). Све напред речено захтева да буде рашчлањено на саставне делове.

Почећу, укратко, од времена оснивања Младе републике. Методолошки и сазнајно посматрано, ми често имамо проблем у томе што тадашње САД посматрамо из данашње перспективе, узимајући здраво за готово „чињеницу“ да је тадашња држава била економски и војно развијена и снажна скоро као данашња. Треба, међутим, имати у виду да

је то била тек настала држава састављена од тринаест бивших колонија, која се суочавала са примордијалним питањима опстанка, која је, као таква, тражила своје место у Западној хемисфери и, најпосле, која је са великом стрепњом посматрала шта се догађа у Европи. Почев од тога какве су акције Свете алијансе, потом, како се Британија и њене некадашње колоније понашају, као и какве опасности могу доћи од никад довољно утажених и засићених претензија Лондона да врати своју позицију у Северној Америци, да остане ту колико год је могуће дуже и више, чак и после Раш-Бегот споразума.¹ Занимљиво је и мање познато да је у та времена, и код истински доказаних либералних мислиоца и државника, нпр. попут градитеља нације Џона Квинси Адамса (*John Quincy Adams*), било је другачијих, неочекиваних погледа на оваква геополитичка, геоекономска и геостратегијска питања.

Државни секретар Џон Квинси Адамс је у говору пред Представничким домом 4. јула 1821. године рекао да Америка не иде изван својих граница да уништи монструме који се повремено појављују у Западној хемисфери, те да Млада република не жели да преузме на себе улогу полицајца чак ни у „свом“ делу света (*Quincy Adams, 1821*).

Прво пропитивање, прва анализа оваквих речи би нас усмерила на закључак како Америка то чини само захваљујући њеним неупитним тековинама демократије коју негује у својој земљи, поштовању владавине права, подели власти, правима и слободама појединца у таквом систему.

Ипак, овде Адамс нема само то у виду. По нашем мишљењу, он, наиме, у том говору, заправо, одговара на све учесталији број захтева вођа новоослобођених држава Латинске Америке да се САД озбиљније, масивније и непосредно укључе – не само снагом примера – у процесе у земљама јужно од реке Рио Гранде. Адамс, наиме, ставовима у поменутом говору одбија да управо то учини, са објашњењем које је давао више пута пре и после те 1821. године.

То је, за демократу какав је заиста био овај великан америчке и светске историје, био изненађујући и искључив став којим се одрицала потреба Американаца да са таквим народима улазе у дубље везе. Геополитички разлози увећања територије и моћи, били су у основи и политике Младе

---

¹ Споразум су потписали британски амбасадор у Вашингтону, Чарлс Бегот (*Charles Bagot*) и вршилац дужности америчког државног секретара Ричард Раш (*Richard Rush*). Тада је договорено да Американци имају одрешене руке на југу и западу, а Британија је добила своје трајно присуство на северу континента.

републике према „властитим“ домороцима-Индијанцима у првој половини деветаестог века. Истине ради треба казати и то да Американци не скривају овај део своје историје: пред собом, као ни пред светом...

Квинси Адамс, човек колосалног образовања ренесансног типа, изгубио је изборе од популисте Ендру Џексона (*Andrew Jackson*) 1828. године. Џексона, као што је добро познато, многи сматрају родоначелником популизма и, у једном ширем смислу, претечом концепта *America First*. Посебно кад је реч о односу Американаца према другима: не-Американцима, имигрантима, небелим народима. Дакле, није Доналд Трамп осмислио концепт *America First*, него је само обновио поједине ставове којих се држао и Едрју Џексон (Mead, 2017): да су права белих Американаца увек на првом месту, независно од права Индијанаца, Афроамериканаца и других; да САД у принципу треба да избегавају међународне сукобе; још је Џорџ Вашингтон упозоравао своје сународнике о потреби да имају што више трговачких веза и односа, а што мање политичких и безбедносних уговора, другим речима, да на тај начин избегну да себи везују руке у међународним односима (Washington 1796). Додуше, Џексон је истицао како онда, када се у међународне и друге сукобе ипак уђе, треба учинити све да се из њих изађе као победник (Mead 2002, 218–263). Све то, уз неке друге ставове, представљају неуралгично језгро и Трампове „доктрине“, суштину његовог погледа на имигранте, савезништва, економију... Свакако, овде треба много више простора за детаљнију анализу поменутих исходишта Трамповог „вјерују“...

Монроова доктрина, даље, наглашава неку врсту посебности САД у односу на друге народе. Подсетимо се, такви ставови су изнети онда када ова земља ни издалека по својој политичкој, економској и војној снази није могла да се мери са великим европским силама (Monroe 1823). Неке поруке из „Седмог годишњег обраћања“ председника Џејмса Монроа (*Seventh Annual Message*) оцењују се као неразборито храбре, уз посебно истицање става да Америка припада само Американцима, као и да неће седети скрштених руку уколико се нека европска сила буде мешала у независност, процесе и политику, једном речју, у стање ствари у обе Америке (Monroe, 1823). Данас је јасно да принципи немешања у унутрашње ствари, неинтервенције и неколонизације, који су суштина Монроове доктрине, служе на част писцима овог документа као и америчком народу (Simić 2023).

II

Америка напушта изолационизам после готово деценијске борбе председника Френклина Делано Рузвелта (*Franklin Delano Roosevelt*) да преокрене став политичке елите и америчког јавног мњења против ангажовања САД изван Западне хемисфере. Он је у тај, на самом почетку тридесетих година чинило се безнадежан подухват, уложио огроман, киклопски напор. Свестан изузетног отпора томе у друштвеним, политичким елитама и јавном мњењу, Рузвелт је непрестано покушавао да укаже својим сународницима да се свет променио и да сходно новој геополитичкој парадигми интереси Америке треба да буду брањени не на њиховој националној територији, него хиљадама километара далеко од америчких обала... Рузвелт је као мало ко пре и после њега разумео измењену чињеницу да океани више нису довољна заштита за Америку (Simić 2022, 109–123).

Као опозиција Рузвелтовом залагању да Америка активније, непосредно, помаже земље које су највише биле на удару фашизма 1940. године основан *America First Committee* (Šulcinger 2011, 156). Комитет је окупио неколико хиљада веома угледних чланова америчке културне и политичке заједнице, међу којима су били и чувени професор политичких наука Универзитета у Чикагу, Чарлс Бирд (*Charles Beard*), аутор књиге *The Idea of National Interest: An Analytical Study in American Foreign Policy* (1934), славни пилот који је прелетео Атлантик, Чарлс Линдберг, поједини новински могули, ћерка Теодора Рузвелта... Чланови Комитета су упозоравали да Рузвелтова политика интервенционизма изван Западне хемисфере може да буде фатална по америчке интересе.

Готово до тренутка напада на Перл Харбор (7. децембар 1941) било је тешко замисливо да ће Рузвелт успети да оствари своју политику либералног интернационализма у односу на изолационизам. У јавности се, наравно, придржавао начела „Америка Американцима“, изолационизма, чак четири закона о неутралности који су донети у међувремену. Истовремено су се, међутим, одржавали тајни састанци са представницима генералштаба британске војске, пре свега се припремала и јачала америчка војска за неизбежан сукоб (Simić 2022).

Док још Други светски рат није почео, очијукање и отворена блискост *America First* са нацизмом, као и антисемитизам уз моралну утрнулоост за судбину Јевреја код његових чланова, бацили су велику и неотклоњиву сенку на овај покрет.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Beard, Charles. 1934. *The Idea of National Interest: An Analytical Study in American Foreign Policy*. New York: The Macmillan Company.
- Kupchan, Charles. 2018. "The Clash of Exceptionalisms: A New Fight over a New Idea". *Foreign Affairs* 97 (2): 139–148.
- Mead, Walter Russell. 2002. *Special Providence: American Foreign Policy and how it changed the World*. New York: Routledge.
- Mead, Walter Russell. 2017. "The Jacksonian Revolt: American Populism and the Liberal Order". *Foreign Affairs* 96 (2): 2–7.
- Miršajmer, Džon. 2017. *Tragedija politika velikih sila – izmenjeno i dopunjeno izdanje*. Beograd: Uduženje za studije SAD u Srbiji, Čigoja štampa.
- Monroe, James, 1823. "Seventh Annual Message". Accessed 15 April 2024. <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/seventh-annual-message-1>.
- Quincy, Adams, John. 1821. "July 4, 1821: Speech to the U.S. House of Representatives on Foreign Policy". *Miller Center of Public Affairs, University of Virginia*. Accessed 1 June 2024. <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/july-4-1821-speech-us-house-representatives-foreign-policy>.
- Simić, Dragan R. 2022. *Svetski poredak: politika Vudroa Vilsona i Frenklina Delana Ruzvelta*. Beograd: CLIO, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu.
- Simić, Dragan R. 2023. "Dva veka Monroove doktrine: Amerika Amerikancima". *Novi magazine*, 657. 30. novembar. 44–45.
- Šulcinger, Robert. 2011. *Američka diplomatija od 1900. godine*. Beograd: Udruženje za studije SAD u Srbiji.
- Washington, George, 1796. "September 19, 1796: Farewell Address". *Miller Center of Public Affairs, University of Virginia*. Accessed 1 June 2024. <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/september-19-1796-farewell-address>.
- Živojinović, Dragoljub R. 1971. *Dokumenti o američkoj istoriji 1606–1955*. Beograd: BIGZ.

Религија и међународни односи: од игнорисања до прихватања

Марко Вековић

<https://orcid.org/0000-0003-3850-7432>

Однос између религије и међународних односа прошао је дуг пут – од игнорисања, преко изненађења, па до прихватања.¹ У оквиру те три опште теме ћу и организовати своје излагање. Наиме, дуго времена је религија била потпуно занемарен фактор у студијама из области међународних односа. Након „изненађења“ у виду терористичког напада Ал Каиде на Сједињене Америчке Државе од 11. септембра 2001. године, истраживачи су се нашли у позицији да морају да се фокусирају више на религију и како она може утицати на политику, политичко понашање и политичке исходе у свету. Као последица повећаног интересовања за религију, не само у истраживању међународних односа већ и у другим дисциплинама, данас слободно можемо рећи да је религија нашла, или можда повратила, своје место у међународним односима. У исто време, желим да истакнем да религија данас има одређени експанаторни потенцијал за студије међународних односа.

Када је у питању игнорисање религије у међународним односима, треба истраћи да међународни односи нису никакав изузетак од правила

---

¹ Заправо, можда је тачније рећи да је однос религије и међународних односа прошао „пун круг“. Религија и политика су увек биле у симбиози, која је почела да се полако да се круни још од доба Просветитељства. Касније је дошло до игнорисања религије, па до изненађења које је довело до поновног спајања религије и политике. Наравно, данашњи однос религије и политике у савременом свету не може се поредити са оним што је било пре 1648. године, поготово у Европи.

– дуго је религија била потпуно занемарена и игнорисана у друштвеним и политичким истраживањима. О томе сведоче бројне студије (видети Wald and Wilcox 2006; Gill 2001; Fox 2001, 2013; Kettel 2012, 2024; Philpott 2009; Veković and Đogatović 2019), које на различите начине показују незаинтересованост друштва за религију. Када су у питању међународни односи, Џонатан Фокс указује да је „утицај религије добио мало пажње у међународним односима“ (Fox 2001, 53). До сличних закључака долази и Даниел Филпот који је анализирао четири најутицајнија часописа из области МО (*International Organizations, International Studies Quarterly, World Politics, и International Security*) и све објављене радове у овим часописима у периоду од 1980. до 1999. године. Његова студија га доводи до следећег закључка „само шест од око шест стотина радова у овим часописима су се тицали религије као важног фактора [међународних односа]“ (Philpott 2001, 9; 2002, 69). Уобичајен одговор на питање зашто је то тако указује на „тезу о секуларизацији“ (Berger 1967), која је доста убедљиво сматрала да ће модернизација друштва након Другог Светског рата утицати на смањивање значаја религије у свету. Последично, друштва али и доносиоци одлука нису претерано обраћали пажњу на религију. Међутим, то се није десило. Заправо, десило се нешто потпуно супротно. Религија је и даље ту, и како релевантне студије показују – религија је ту да остане (Pew 2017). Из тог разлога, данас аутори говоре о „десекуларизацији света“ (Berger 1999), али и комплексности феномена религије у савременом свету и поготово њене улоге у јавној сфери (видети Casanova 1994). Односно, пракса је показала да је игнорисање религије било грешка. Речима Вендулке Кубалкове: „Да ли бисмо могли да предајемо физику или хемију, а да ученицима у учионици не кажемо да у атмосфери постоји нова – или до сада занемарена – супстанца која можда делује у интеракцији са ваздухом који сви дишемо и омета лабораторијске експерименте? Чак и ако ми лично не бисмо веровали у постојање такве супстанце, али други тврде да постоје докази који то потврђују, да ли бисмо ризиковали да будемо демантовани и прихватили одговорност за то што је нисмо споменули ученицима? Да ли бисмо могли једноставно да занемаримо то питање рекавши да „супстанца“ о којој је реч или не постоји, или је само мутација нечега што већ познајемо?“ (Kubalkova 2009, 13)

Игнорисање религије је свакако довело до неких важних последица. Како совјетски аналитичар Андреј Кртунов истиче: „Амерички интелектуални оквир за разумевање међународних односа је као боца са веома уским грлом у коју се међународна политика сипа из једне велике

канте: мало тога улази у боцу, а много тога се пролије околo. За време Хладног рата, биполарност света доста је помагала да се део тог нереда почисти. Данас, након 11. септембра [2001.], ми смо до колена у нередy“ (паведено према Kubalkova 2006, 139). Управо из тог разлога, религија – у овом конкретном случају ислам – је у неку руку дошла као „изненађење“ (видети Philpott 2002). У исто време, долази до промене и интересовања за улогу и утицај религије у међународним односима, али и у политици и политичком животу уопште. То потврђује и Рон Хаснер који сматра: „[б]рој књига под овим тематским насловом [ислам] у каталогу Конгресне библиотеке порастао је са две или три књиге годишње у последње три деценије на просечно четрнаест књига годишње од 2001. године. Више књига је објављено о исламу и рату након 11. септембра него икада раније у људској историји. Преко 80% свих чланака објављених о религији у часописима за међународне односе појавило се након септембра 2001.“ (Hassner 2003, 68). Међутим, ја желим да истакнем да је погрешно фокусирати се само на 11. септембар и узети овај датум као почетак обраћања пажње на религију у међународним односима. Поред тога што је религија увек била ту као фактор политике и међународних односа, и пре 2001. године постојале су утицајне студије о религији и међународним односима. Једна таква студија, која је буквално „поломила“ област политичких наука, јесте и контроверзна теза о „сукобу цивилизација“ (Huntington 1993, 1996). Иако мета честих критика (видети Haynes 2021; Mottahedeh 2003; Fox 2005; Rehman 2005), Хантингтон је успео да на „велика врата“ врати религију у студије међународних односа, односно у студије политике.

Из данашње перспективе, можемо слободно рећи да је религија пронашла своје место у политичким наукама, па и у студијама међународних односа. Тај повратак се карактерише пре свега (неочекиваном) отпорношћу религије на изазове савременог друштва, а онда и политичким процесима који су директно везани за религију. Поменућу само неке примере, као што су рецимо раст верске деснице у Сједињеним Америчким Државама; територијални сукоби у свету који имају и верску димензију – укључујући проблем Кашмира, незабиолозни пример сукоба Израела и Палестина или пак тренутни сукоб између Украјине и Русије; савремене политичке партије које су инспирисане религијом – као што је Баратија џаната партија у Индији или Муслиманско братство у Египту; или пак терористичке организације које своју идеологију базирају на религији – Боко Харам, Ал Каида или Исламска држава Сирије и Леванта. У исто време, треба истаћи да и саме религије имају своје идеје

о томе како би међународни односи требало да изгледа. Арапски термин за међународне односе је „*Mu'amalat*“, док термин *Siyar* означава исламско међународно право. Овај део ислама фокусира се посебно на односе муслимана и немуслимана и дали цео свет на „свет/кућа ислама“ (*dar al - Islam*) и на „свет рата“ (*dar al - Harb*). Самим тим, истраживања међународних односа која се тичу муслиманских земаља морају имати у виду и верски карактер (видети више у Labeeb 2007). То су све разлози који су утицали на истраживаче да увиде оно што је очигледно – да морају обратити све већу пажњу на религију у својим студијама.

На крају, за све оне које интересује однос религије и међународних односа предлажем да крену од следећих извора: *Handbook on Religion and International Relations* (2021) и *Religion in International Relations Theory Interactions and Possibilities* (2013). Ова два извора су одличан први сусрет са овом веома занимљивом области истраживања, и веома корисни као основа за даља истраживања.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Bsoul, Labeeb Ahmed. 2007. "Theory of International Relations in Islam." *Digest of Middle East Studies* 16 (2): 71–96.
- Fox, Jonathan. 2001. "Religion as an overlooked element of international relations." *International Studies Review* 3 (2): 53–73.
- Fox, Jonathan. 2005. "Paradigm Lost: Huntington's Unfulfilled Clash of Civilizations Prediction into the 21st Century." *International Politics* 42: 428–457.
- Fox, Jonathan. 2013. *An introduction to religion and politics: Theory and practice*. London and New York: Routledge.
- Gill, Anthony. 2001. "Religion and comparative politics." *Annual Review of Political Science* 4 (1):111–138.
- Hassner, Ron. 2003. "Religion as a variable. Religion and international relations: A primer for research." Mellon Initiative on Religion Across the Discipline, University of Notre Dame.
- Haynes, Jeffrey. 2021. "Religion and International Relations: What Do We Know and How Do We Know It?" *Religions* 12 (5): 328–342.
- Haynes, Jeffrey. Ed. 2021. *Handbook on Religion and International Relations*. London and New York: Routledge.
- Huntington, P. Samuel. 1996. *The clash of civilization and remaking of the world order*. New York: Simon & Shuster.

- Huntington, Samuel. 1993. "The Clash of Civilizations?", *Foreign Affairs* 72, 3.
- Kettell, Steven. 2012. "Has political science ignored religion?" *PS: Political Science & Politics* 45 (1): 93–100.
- Kettell, Steven. 2024. "Is Political Science (Still) Ignoring Religion? An Analysis of Journal Publications, 2011–2020." *PS: Political Science & Politics* 57 (1): 64–69.
- Kubalkova, Vendulka. 2006. "International Political Theology." *Brown Journal of World Affairs* 12 (2): 139–150.
- Kubalkova, Vendulka. 2009. "A 'Turn to Religion' in International Relations?" *Perspectives* 17 (2): 13–41.
- Mottahedeh, Roy P. 2003. "The Clash of Civilizations: An Islamicist's Critique." In *The New Crusades*, edited by Emran Qureshi and Michael Sells, 131–151. New York: Columbia University Press.
- Philpott, Daniel. 2001. *Revolutions in sovereignty: How ideas shaped modern international relations*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Philpott, Daniel. 2002. "The challenge of September 11 to secularism in international relations." *World Politics* 55 (1): 66–95.
- Philpott, Daniel. 2009. "Has the study of global politics found religion." *Annual Review of Political Science* 12 (1): 183–202.
- Rehman, Javaid. 2005. *Islamic State Practices, International Law, and the Threat from Terrorism: A Critique of the "Clash of Civilizations" in the New World Order*. Portland, OR: Hart Publishing.
- Sandal, Nukher and Jonathan Fox. 2013. *Religion in International Relations Theory. Interactions and Possibilities*. London and New York: Routledge.
- Veković, Marko and Veljko Đogatović. 2019. "Errando Discimus: Has Post-Yugoslav Political and Social Science Neglected Religion?" *Journal for the Scientific Study of Religion* 58 (3): 753–763.
- Wald, Kenneth and Wilcox Clyde. 2006. "Getting religion: Has political science rediscovered the faith factor?" *American Political Science Review* 100 (4): 523–529.

Теорије европских интеграција некад и сад

Жаклина Новичић

<https://orcid.org/0000-0003-2808-259X>

Од најранијих дана европске интеграције она се (само)идентификује као *мировни пројекат* за решавање сукоба између смртно зараћених држава европског континента. Споменимо декларацију бившег француског министра спољних послова Роберта Шумана из 1950. године, чији се *пацифистички дух* постојано преноси и поштује до данашњих дана. Последњи савремени теоријски крик упућује нас, међутим, на разматрање *белицистичких* основа европских интеграција, а контекст је рат у Украјини. Данас чујемо да спољна вољна претња, у овом случају у виду „руског империјализма“, представља неопходан услов даље изградње европске државе (*state-building*), односно федералне централизације. Како су теоријска објашњења европске интеграције превалила пут *од пацифизма до белицизма*, шта у том процесу јесте ново, а шта није и зашто, предмет је даље, веома сажете, метатеоријске елаборације.

У формативним годинама европских заједница *федерализам* је био доминантна перспектива и то више као нормативни приступ него као заокружена теорија. Заједница (ЕЕЗ, касније ЕЗ и ЕУ) третирана је као наднационална организација у настајању, заснован такође на Кантовском или либералном троуглу (међузависност, демократија, институције) као регионалном облику развоја на путу ка светској федерацији. Федерализам је данас далеко развијенији као аналитички приступ фокусиран на важне категорије „федерално – конфедерално“ које указују на односе моћи између централних институција ЕУ и држава чланица. Али, у међувремену, афирмисали су се конкурентни теоријски приступи, док је сам концепт федерације једно време био и скоро забрањен у европском дискурсу, како се 2013. године пожалио Жозе Барозо, тадашњи председник Европске комисије.

Полазећи од сазнања да федералистичка перспектива наилази на непремостиву перспективу у суверенитету држава, *(нео)функционалисти* су уоквирили нови приступ који је такође усмерен на побијање суверенитета, али свестан да се он не може „демонтирати помоћу формуле, него само помоћу функције, одбацавањем функција држава и удруживањем ауторитета у њима” (Mitrany 1965). Неофункционалисти су схватили да ће се секторска интеграција постепено преливати у политичку захваљујући ненамераваним последицама интеграције која, кад се једном покрене, постаје самопојачавајућа. За утеху је заговорницима државног суверенитета остао тзв. *међувладин приступ* европским интеграцијама, познат и под незграпним називом „интерговернментализам”, који истрајава у посматрању ЕУ као једног вида међународне организације, у којој дубока и екстензивна сарадња представља производ првенствено економских интереса држава учесница и њихове релативне преговарачке моћи у односима са ЕУ (Moravcsik 1998). Будући да су дуго занемаривали, свесно или несвесно, суштинске елементе државности ЕУ, практичари овог приступа развили су нови вокабулар за стварност процеса интеграције у виду „управљања на више нивоа” или „новог институционализма” којим би, ипак, обухватили ову суштински хибридную државолику структуру. Право вета држава чланица ЕУ, чији обим се временом све више сужавао, последње је уточиште оправдања међувладиног приступа европским интеграцијама.

Надгорњавање описаних теоријских приступа увело је студије европских интеграција у *постнотолошку фазу*, како се у литератури назива период од деведесетих година прошлог века. Студије ЕУ више су биле заокупљене објашњењем процеса и исхода, креирања политике у оквиру специфичних проблемских области, а мање или нимало категоризацијом саме ЕУ и „природом те звери” (Risse-Kappen 1996). Све је више нестајала граница између „унутрашње” и „спољне” сфере у ЕУ, све је више суверенитет постајао ирелевантан, а сама ЕУ описује се као јединствена политичка заједница (*sui generis*), или чак ништа мање него *прва истински постмодерна међународна политичка форма* (Ruggie 1993).

Описана ситуација мења се са кризама које сукцесивно потресају ЕУ, од кризе еврозоне, преко мигрантске и здравствене кризе, до Брежита и руско-украјинског сукоба. Ванредне ситуације обично поново изнедре пропитивање титулара суверенитета јер људи желе да знају ко је тачно одговоран када настане проблем. Све су гласније и бројније државе чланице које истичу захтев за суверенитетом, али право на врховну власт, иронично, сада отворено испоставља и други ниво управљања – онај у

Бриселу, чији представници експлицитно говоре о суверенитету ЕУ, њеном уставном идентитету, или геополитичкој Комисији, итд. То даље шири истраживачку агенду студија европске интеграције у више праваца.

Један правац теоријских објашњење оживљава *белицистичке теорије* изградње државе из традиционалних политичких наука, према којима је безбедносна претња била један од најмоћнијих фактора мобилизације изградње државе у европској историји (Genschel, 2022). Савремене расправе фокусирају се око питања да ли безбедносна претња „руског империјализма“, како се то обично саопштава, принуђује ЕУ на развој властите одбрамбене способности, односно на развој државних функција које би гарантовале безбедност државама чланицама.

У последњем описаном кораку теоријског развоја препознају се, међутим, увиди *реалистичких* теорија међународних односа, које су пре свих истакле значај спољне безбедносне претње за европско уједињење. Многи реалисти су саму европску интеграцију видели као одговор на посебну конфигурацију моћи у Европи након Другог светског рата (уп. Rosato 2010). Други су у периоду после Хладног рата предвиђали можда чак и нестанак ЕУ услед нестанка безбедносне претње (уп. Mearsheimer 1990).

Нема сумње да је појава безбедносне претње у окружењу ЕУ подстакла ефекат „окупљања око заставе“ (*round the flag syndrome*). За ову прилику, међутим, остављамо отвореним питање да ли ће то бити најмоћнији фактор федералистичке мобилизације за државотворну изградњу ЕУ. С тим у вези, један од даљих праваца размишљања могао би да генерално доведе у питање и епистемологију претходних размишљања, и саму перцепцију претње, као и да у расправу уведе улогу *идеја* (с тим увези и норми и идентитета). Директно питање би било да ли дата објашњења заиста објашњавају „реалност“ или је заправо *конституишу*. Супротно *рационализму* белицизма, *рефлексивни* осврт на одговор ЕУ на рат у Украјини могао би да упути размишљање и ка питању да ли се „руска претња“ Европи заправо користи за обезбеђење легитимитета даље централизације и федерализације ЕУ.

Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2024. године“, који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2024. године.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Genschel, Philipp. 2022. "Bellicist integration? The war in Ukraine, the European Union and core state powers." *Journal of European Public Policy* 29 (12): 1885–1900.
- Mearsheimer, John J. 1990. "Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War." *International Security* 15 (1): 5–56.
- Mitrany, David. 1965. "The prospect of integration: federal or functional." *Journal of Common Market Studies* 4 (2): 119–149.
- Moravcsik, Andrew. 1998. *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. London: UCL.
- Risse-Kappen, Thomas. 1996. "Exploring the nature of the beast: international relations theory and comparative policy analysis meet the European Union." *Journal of Common Market Studies* 34 (1): 53–80.
- Rosato, Sebastian. 2010. *Europe United: Power Politics and the Making of the European Community*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Ruggie, John Gerard. 1993. "Territoriality and Beyond: Problematizing Modernity in International Relations." *International Organization* 47 (1): 139–174.

Концепти

Доцент
САРАДНИК
УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА
stevan.nedeljkovic@fpn.bg.ac.rs
dragan.zivojinovic@fpn.bg.ac.rs

https://doi.org/10.18485/iipe_tmons_mp75.2024.ch4

БРОЈ СТРАНИЦА: 31–43

Релевантност концепта равнотеже снага у 21. веку

Стеван Недељковић

<https://orcid.org/0000-0003-3078-9068>

Драган Живојиновић

<https://orcid.org/0009-0006-4122-6497>

Приликом припреме првих реченица излагања потрошили смо бар неколико сати у трагању за начином заобилажења помињања Хладног рата. Разлог лежи у чињеници да огроман број научних радова објављених у последњих пар деценија почиње управо помињањем тог орвеловског феномена. Ипак, потрошено време било је узалудно. Немогуће је и неприродно побећи од догађаја који је и теорију и емпирију међународних односа довео најближе коперниканском обрту и који је, у критици равнотеже снага означаван као њен усуд или судњи дан. Без обзира да ли за крај Хладног рата узимамо пад берлинског зида, потписивање Париске повеље за нову Европу или дисолуцију Совјетског Савеза, мора се признати да је реч о истински далекосежном догађају чије последице обликују данашњицу.

Истина, критика концепта равнотеже снага, било са нормативног или емпиријског становишта, готово није престајала од њеног првог помињања, али међународна стварност никада није пружила толико потпора критици као последњих деценија. Рушење биполарног поретка и наступање "униполарног тренутка" са Сједињеним Државама на челу продрмало је основне постулате концепта равнотеже снага и створило аномалију која до данас није успешно отклоњена. Ставови Кенета Волца да хегемонија неумитно води равнотежи у међународном поретку још увек

нису потврђени, а традиционални механизми уравнотежавања против најмоћније силе у систему, Сједињених Држава, јављају се тек у обрисима. Отуда верујемо да је питање релевантности равнотеже снага у 21. веку, а готово 35 година после настанка поменуће аномалије, сасвим на месту.

УЗРОЦИ КРИТИКЕ РАВНОТЕЖЕ СНАГА У ПОСТ-ХЛАДНОРАТОВСКОМ РАЗДОБЉУ

Мада узроци критика концепта равнотеже снага у пост-хладноратовском периоду на први поглед делују очигледно, јер равнотеже нема ни у домену стратегије ни у домену системског присуства, верујемо да су знатно дубљи од појавног. Заправо, могу се издвојити три кључна узрока.

Најпре, таласи критика упућених концепту равнотеже снага понајвише настају као плод судара са реалношћу. Уколико је основна премиса концепта да ће државе настојати да спрече било коју силу да стекне ону количину моћи која би јој осигурала хегемону позицију, и да ће то учинити јачањем одбрамбених ресурса и изградњом уравнотежавајућих коалиција, онда је јасно да можемо говорити о присутној аномалији. Из треће и завршне фазе ере *Северњачких грађанских ратова* (Први светски рат, Други светски рат и Хладни рат), како их одређује Краутхамер (1990), Америка је изашла моћнија него из претходне две. Америчка моћ после слома биполарног система постала је необузdana, неуравнотежена и доминантна до мере да се први пут говори о униполарности. Таква расподела моћи у међународном поретку била је историјски непозната, а још чуднијим се чинило што друге силе у систему нису чиниле ништа што би наштетило САД и смањило асиметрију у моћи.

Други узрок критика равнотеже снага произилази из тврдњи о њеној сталности и истоветности природном закону. Таквим претераним тврдњама равнотежи снага је стављан на плећа терет који не може да поднесе. Још почетком 18. века је Франсоа Фенелон (2002, 315) тврдио да је "неупитно да ће, на дуже стазе, највеће силе увек надјачати и срушити друге, осим уколико се оне не уједине и створе јој противтежу". Корак даље је отишао Дејвид Хјум (1985) који је равнотежу снага, чије корене проналази још у антици, посматрао као научни закон. Слично становиште заузимали су Херберт Батерфилд, Ханс Моргентау, Ален Бентли, па и Кенет Волц. Примера ради, Моргентау (1948, 125-126) је видео снажну повезаност између механицистичке филозофије и равнотеже снага и наводио да је "концепт еквилибријума, који је синоним равнотежи,

присутан у бројним наукама – физици, биологији, економији, социологији и политичким наукама. Означава стабилност у оквиру система, који је састављен од више аутономних сила. Кад год је еквилибријум нарушен, било од стране спољашње силе или промене у једној или више компоненти које сачињавају систем, систем показује тежњу ка поновном успостављању било старог или новог еквилибријума”. На крају, Волц (1993, 77) је равнотежи снага приписивао непоколебљиву правилност тврдећи да хегемонија увек води равнотежи и да је то историјски лако уочљиво и теоријски сасвим разумљиво”.

Трећи и последњи узрок лежи у протејском карактеру и вишеслојности концепта. За једне је, како смо већ поменули, равнотежа снага нешто најближе природном закону, док је за друге мит или химера. Док једни верују да је то најчвршћи гарант међународне безбедности, за друге је кључни узрок рата. Поједини аутори верују да је уравнотежавање као стратегија готово универзално присутно, док други наводе да није чак ни најдоминантнија опција државницима. Деценијама се тврди да има, 4, 8, или чак и више од 20 значења. Аутори овог рада верују да је, у циљу аналитичке прецизности, концепт равнотеже снага неопходно разложити на три дела:

Стратегија уравнотежавања – Кључна стратегија опстанка коју државе користе како би спречиле другу силу или групу држава да остваре хегемонију, или уколико је такво стање већ постигнуто да је је/их спрече да остваре жељене исходе. То чине јачањем властитих војних капацитета или ступањем у савезе са другим државама. Наравно, треба рећи да поред тврдог или традиционалног уравнотежавања, чије су карактеристике наведене у претходној реченици, постоје и други дипломатског-институционални облици уравнотежавања који искључују употребу војне моћи. Најпознатији облике је, свакако, меко уравнотежавање, али има и других.

Стање равнотеже – Она врста стања у међународним односима када на одређеној територији нико од актера не може да успостави доминацију. Примера ради, такво стање је постојало у средишњој Европи средином 16. века. У ери великана – Карла V, Франсоа I, и Хенрија VIII нико није могао да посегне „шаком земље“, а да га преостала двојица не уравнотеже (Васон 1908, 85).

Систем равнотеже снага – ”Представља одређени облик међународног система, тачније, међуделовање држава у ком је њихова моћ релативно равномерно распоређена” (Недељковић 2020, 22). Наравно, потпуна

равномерност или једнакост у моћи кључних актера никада није постојала, али се на примеру класичног европског система равнотеже снага (1815–1848) потврдило да је ситуација у којој нико не одскаче превише у моћи погодна за одржавање међународног система.

ИМА ЛИ НА ХОРИЗОНТУ ТЕОРИЈСКИХ ЗАКРПА?

Реалистичка школа међународних односа настојала је одмах након краја Хладног рата да понуди објашњење аномалије равнотеже снага и предикцију даљих кретања. Наиме, Волц, Миршајмер, Џервис, Лејн и остали корифеји реализма тврдили су да је стање неравнотеже неодрживо и да ће међународни поредак ускоро повратити баланс, а структура међународног система своје половине моћи. Суштински, за разлику од већине критичара из других теоријских праваца, веровали су да концепту равнотеже снага нису ни потребне закрпе. Један од ретких реалиста који аномалију концепта није видео као горући проблем, али је инсистирао на „поправци“ и „доради“ је Стивен Волт. Волт (1987) је још неколико година пре окончања Хладног рата, у делу Порекло савеза, тврдио да државе не уравниотежавају нужно моћну државу, већ ону која представља највећу претњу. Другим речима, анализирајући порекло и стварање савеза, уместо концепта равнотеже снага изнедрио је концепт равнотеже претње.

Волт (1987) тврди да претњу опстанку и безбедности других држава конституишу четири елемента:

Свеукупна моћ – Моћ *per se* може представљати разлог за уравниотежавање против оне државе која је поседује. Ипак, Волтови аргументи наводе на закључак да други фактори појачавају осећај претње и дају пуно објашњење разлога стварања уравниотежавајућих коалиција.

Географска блискост – Још су Каутиља и Ришеље упозоравали на способност суседа да нам науде. Зато државе увек пажљиво мотре на своје суседе, па макар биле и савезничке. На пример, за Русију однос са Украјином или балтичким државама није од подједнаког значаја као однос са Филипинима или Анголом.

Офанзивна моћ – Иако блиска са свеукупном моћи, ова категорија носи и разлику. Уколико се нека држава наоружава преко мере и то индиректно или директно чини на уштрб безбедности других, уводи шири круг држава у колоплет безбедносне дилеме. Волт (1987, 25) наводи примери Тирпицове стратегије ризика када је агресивна

изградња немачке морнарице навела Британију да одговори истом мером и додатно са Француском и Русијом креира уравнотежавајућу коалицију против Немачке.

Агресивне намере – Увођењем овог фактора Волт излази из оквира позитивизма, па чак и чистог реализма. Ипак, он перцепцијом намера значајно повећава експланаторну моћ теорије. Наиме, када су њене намере опажене као агресивне, чак и државе које не поседују колосалну моћ могу представљати претњу и против себе покренути уравнотежавајућу коалицију.

Волтови аргументи имају упориште у стварности. Чак и Волц (1996, п. 56) истиче да „равнотежа претње као варијација неореализма... чини идеју равнотеже снага прецизнијом и тиме увећава експланаторну моћ теорије“. Штавише, крај Хладног рата није једини догађај који даје примат концепту равнотеже претње у односу на равнотежу снага. Уколико се вратимо у кључне догађаја 20. века, видећемо да током Великог рата нису биле уравнотежаване најмоћније државе, Британија и САД, већ оне које су представљале највећу претњу – Централне силе. Такође, након Другог светског рата европске државе нису уравнотежавале Сједињене Државе, већ СССР, иако је совјетска економија чинила тек трећину америчке.

РАВНОТЕЖА СНАГА, (ДЕ)КОНЦЕНТРАЦИЈА МОЋИ И ЊЕНЕ ПРОТИВРЕЧНОСТИ У 21. ВЕКУ

Други део нашег излагања тиче се моћи, односно, њене равнотеже и неравнотеже то јест (де)концентрације моћи у 21. веку. У нашој литератури одомаћен је термин „равнотежа снага“ а заправо је ту реч о равнотежи моћи (*Balance of Power*), иако се поред ова два термина може наћи и термин равнотежа силе. Ипак, термин равнотежа снага постао је *terminus technicus* још од првих уџбеника међународних односа на овим просторима тако да је релевантност тог појма неупитна (Иблер, 1971; Димитријевић и Стојановић 1996 и ранија издања књиге). Ипак, јасно је да је термин „равнотежа моћи“ најближи стварности. У овом делу излагања изнећемо пет тврдњи због којих сматрамо да равнотежа снага односно равнотежа моћи и моћ као таква остају кључни концепти науке о међународним односима и у 21. веку. Прва је да моћ остаје најважнији чинилац међународних односа. У другој тврдимо да је моћ неједнака односно да постоји јаз у моћи међу актерима међународних односа. Трећа тврдња је нека врста допуне друге или њена конкретизација будући да

сматрамо да у свету постоји тенденција деконцентрације моћи али да концентрација моћи и даље опстаје баш захваљујући тој неједнакости у моћи између актера. Четврта је да је процес померања моћи (*power shift*) стална одлика међународних односа.

МОЋ ОСТАЈЕ НАЈВАЖНИЈИ ЧИНИЛАЦ МЕЂУНАРОДНИХ ОДНОСА И У 21. ВЕКУ

Иако је предметно поље науке о међународним односима на почетку 21. века веома широко, питања моћи, остају уз питања рата и мира, најрелевантнија питања ове дисциплине и у деценијама које долазе. Пошто живимо у, како га многи називају, „добу надметања великих сила“ (O'Rourke, 2024), јасно је да ће се велике силе и у 21. веку такмичити око тога ко ће да контролише већи део светске моћи. Без обзира на неизвесности у светској политици оно што је сигурно је да свет укупне политике (па тако и међународне политике) остаје „онај који се одржава односима моћи“ (Berenskoetter 2007, 1). Наравно, с обзиром да је моћ појам који има више лица, сасвим је јасно да је немогуће моћ свести на само једну димензију. Најбазичније посматрано моћ се обично дели на моћ као капацитет и моћ као однос. Тако Џон Миршајмер (Миршајмер 2009, 89) тврди да се „моћ може одредити на два начина... као одређена добра или материјална богатства која држава има на располагању. Други пак моћ виде као исход интеракција међу државама. Они тврде да се моћ тиче контроле или утицаја на друге државе; то јест моћ је способност једне државе да примора другу да учини нешто“. Временом, моћ се почела схватати и као структура односно „способност да се контролише политичка агенда и обликује како ће ствари бити учињене“ (Heywood and Witham 2023, 288.) Врло често, поготово када се раде поређења међу државама у погледу моћи, занемарује се релационо (моћ као однос) а поготово структурално схватање моћи. Наиме, можете ослабити у погледу капацитета а и даље бити способни да промените нечије понашање или пак да међународни поредак наставља да вам доноси користи иако више нисте најмоћнији актер у њему али су просто правила поретка таква да доносе корист онима који су у тренутку његовог стварања били одлучујући актери (што је случај са тзв. либералним међународним поретком и Сједињеним Америчким Државама данас). Као и у обичном животу, и у међународним односима понекад има више инерције него што то можемо и да претпоставимо.

МОЋ У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА ОСТАЈЕ НЕЈЕДНАКО РАСПОДЕЉЕНА

Кад се упореде подаци, јасно је да моћ у међународним односима остаје неједнако расподељена. Што се тиче економске моћи, Сједињене Америчке Државе, Европска унија и Народна Република Кина у погледу номиналног бруто друштвеног производа чине 26.3 (САД), 17.3 (ЕУ) и 16.9 (НР Кина) процената односно комбиновано ова три актера чине 60.5 посто светске економије (Lu 2024). Такође, Група 20 односно 20 економски најмоћнијих држава света чини 85 процената светског БДП-а (G20 n.d.). Кад се погледа бруто друштвени производ по куповној моћи ту ствари изгледају унеколико другачије у погледу рангирања али свеједно и те бројке одражавају огромне разлике у економској моћи међу државама. На првом месту ту је НР Кина са 19.01, на другом на другом Сједињене Америчке Државе са 15.5, на трећем Индија са 7.86 посто бруто друштвеног производа по критеријуму куповне моћи (IMF 2024).

Иста неједнакост постоји и кад је војна моћ у питању. Тако по подацима стокхолмског института за истраживање мира (SIPRI) за 2023. годину, 2023. чланице НАТО потрошиле су 1341 милијарду долара на војне трошкове што чини 55 посто укупних светских војних трошкова. Ту наравно предњаче Сједињене Америчке Државе са 916 милијарди што је 68 посто укупних војних трошкова НАТО држава и 37 посто светских војних трошкова (SIPRI Fact Sheet 2024). На другом месту у свету по овом критеријуму налази се Народна Република Кина, која је, повећавши за 6 посто своје војне трошкове у односу на 2022. дошла до бројке од 296 милијарди долара (12 посто укупних светских војних издатака) потрошених на војску у 2023. години, што је чини другом најмоћнијом војном силом света. На трећем месту је Руска Федерација, која је са 109 милијарди долара и 4.5 посто укупних војних издатака. Узете заједно САД, НР Кина и Русија чине трилинг најмоћнијих држава света у војном смислу које заједно на наоружање троше 53.5 посто укупних светских војних издатака (SIPRI Fact Sheet 2024, 2).

У погледу меке моћи, британска консултантска кућа Бренд Фајнанс (*Brand Finance*) је у свом индексу за 2024. годину на прва три места ставила Сједињене Америчке Државе, Велику Британију и Народну Републику Кину што је досад најбољи пласман за последње поменути државу. (*Global Soft Power Index 2024*).

Разлози зашто моћ остаје неједнако распоређена су многобројни а најважнији су ти, по речима Пола Кенедија (Кенеди 1999, 1) што „релативна снага водећих држава у светским збивањима никада не остаје константна, углавном због неједнаке стопе раста у различитим друштвима

и технолошким и организационим продорима који доносе већу предност једнима него другима“.

(ДЕ)КОНЦЕНТРАЦИЈА МОЋИ У 21. ВЕКУ

Будући да тако пуно зависи од распореда моћи у међународним односима, јасно је да „успешна велика стратегија (било које државе-прим.аут.) мора бити утемељена на тачној перцепцији глобалне расподеле моћи“ (Drezner, Krabs and Schweller 2020, 108). Проблем је што међу теоретичарима међународних односа данас не постоји сагласност у погледу њеног тачног распореда већ је присутан плурализам мишљења кад је у питању процена да ли је моћ у међународним односима данас униполарна, биполарна, мултиполарна или пак неполарна. (Симић и Живојиновић, 2012). Тако Брукс и Волфорт тврде да и даље постоји униполарност само што је они овог пута називају парцијалном, за разлику оне из деведесетих коју су назвали тоталном (Brooks and Wohlforth 2023, 85). Са друге стране, Дрезнер, Крабс и Швелер тврде да је моћ у међународним односима доживела озбиљан преображај и да ми заправо данас имамо свет неполарности и беспоретка (Drezner, Krabs and Schweller 2020, 109). По њима, моћ је данас „постала много више способност да се поремети, блокира, онемогући, стави вето или уништи него способност да се изгради, омогући, поправи или заснује“ (Drezner, Krabs, and Schweller 2020, 109). Другим речима моћ је постала мање позитивна односно она која би створила неку нову вредност већ је постала она која може лакше друге актере да спречи то учине, то јест постала је негативна. Иако државе остају најмоћнији актери у међународним односима и оне имају све већу конкуренцију у монополу на коришћење физичке силе, поготово од стране недржавних актера као што су „етничке групе, малолетнички гангови, терористи, милиције, побуњеници и све транснационалне криминалне организације“ (Drezner, Krabs, and Schweller 2020, 110).

Због свега овога питање је да ли традиционално посматрање распореда моћи кроз поларност одрживо и да ли га треба кориговати, јер је јасно је да су „уопштено, ефекти поларности ... данас слабији него што су били током већег дела девентаестог и двадесетог века“ (Græger, Heurlin, Wæver and Wivel 2022, 13). У том смислу данас се користе и појмови као што су концентрација и деконцентрација моћи и можда они на бољи начин наглашавају промењивост и неухватљивост данашње моћи. Ипак, кад се погледа моћ у свим њеним димензијама јасно је да и даље постоје концентрације моћи а и истовремено њене деконцентрације, поготово у

наметању воље од јаких ка слабијима што све доприноси „одсутству консензуса међу научницима и политичким одлучиоцима о глобалној расподели моћи“ (Drezner 2024).

ПРОЦЕС ПОМЕРАЊА МОЋИ (*POWER SHIFT*) КАО СТАЛНА ОДЛИКА МЕЂУНАРОДНИХ ОДНОСА

Кад је у питању процес померања моћи, сасвим је јасно да је то сталан процес и мада се структуре спорије мењају ипак, на крају промене у процесу доводе и до промена у структури, мада понекад те промене не буду примећене од стране истраживача и актера који их стварају (Нај 2006, 62–64). Фарид Закарија види три велика таква померања моћи у модерној историји (Zakaria 2024, 273.) Називајући их геополитичким револуцијама, он наводи као прво, успон Европе на почетку 15. века, друго, успон Сједињених Америчких Држава после победе у Рату са Шпанијом 1898. и треће, време у којем тренутно живимо а које карактерише успон и опадање *Pax Americana* (Zakaria 2024, 273–274). По њему, у овом последњем „померању моћи не ради се толико о опадању Запада колико о успону осталих, економском узлету и растућем самопоуздању многих незападних држава“ (Zakaria 2024, 274). Ако су у првом померању моћи централни актери били европске земље, у другом Сједињене Америчке Државе, у трећем је то Народна Република Кина, која се „у једној генерацији померила од економске и технолошке ирелевантности, ка водећој позицији“ (Zakaria 2024, 274).

Ово најновије померање моћи се не одиграва само међу државама, оно је заправо двоструко. По Џозефу Нају, „постоје два велика померања моћи у овом веку, процес преласка моћи од Запада ка Истоку и распршивање моћи од влада ка недржавним актерима као резултат глобалне информатичке револуције“ (Nye 2015, 94.) Прво померање моћи, оно традиционално које се бави односима моћи међу државама Нај назива хорзонталним, а оово друго од државе ка недржавним актерима, вертикалним. (Wang and Miao, 10).

Процес померања моћи је константа међународних односа, и како то Пол Кенеди понавља у једном од најновијих осврта на ову тему, извесно је „да ће оно што је била истина у прошлости бити истинито и у садашњости и у будућности: померање производне снаге одређених сила које поредимо, никад не престаје и тако ниједна државе не може да очекује да остане број један заувек“ (Kennedy 2023). Иако све ово

фаталистички звучи, историја засад показује да је то тако. Наиме, „градови и државе преузимају вођство, онда га препуштају новим снагама којима се касније дешава исто. Процес није пријатан за губитнике, иако муку прилично ублажава немогућност потпуног сагледавања реалности, као и чињеница да промена редоследа у трци обично не подразумева потпун губитак. Сасвим супротно, изгубљено вођство још је раније претворено у утешну резерву блага, као и људски и материјални капитал који наставља да обезбеђује зараду и добитак. Али проблем је у томе што вођство лако ствара навик у храни понос“ (Lendis, 2004, 461).

Будућност равнотеже снага (моћи) у 21 веку?

Иако је својевремено Кенет Волц (Waltz 2000, 27) писао да ће до равнотеже снага доћи „не данас него сутра“ јер структура међународног система даје такве подстицаје, до тога још није дошло иако покушаја различитих врста уравнотежавања Сједињених Америчких Држава после Хладног рата није недостајало (Недељковић, 2020). Равнотежа снага и њено одсуство у раздобљу после Хладног рата у том смислу је било један од разлога зашто су неки читаву реалистичку теорију међународних односа назвали дегенеративним истраживачким програмом (Vasquez, 2003). Најновија заоштравања односа међу великим силама, поготово у контексту Рата у Украјини, Рата на Блиском Истоку и потенцијалног сукоба у Источној Азији, око Тајвана и Јужног кинеског мора, дају основа за веровање да ће равнотежа снага остати доминантан образац понашања држава у међународним односима.

Ипак, када и на који начин ће се надметање великих сила расплести у деценијама које су пред нама тешко је претпоставити. У међународним односима много тога не зависи од нас и наших намера већ и од намера и воље других заинтересованих страна. Као што је то 1929. године, тадашњи заменик народног комесара спољних послова СССР-а, Максим Литвинов написао поводом захтева за израду петогодишњег плана за организацију којом је руководио: “За разлику од других комесаријата, Комесаријат за спољне послове, нажалост, не може изнети петогодишњи план рада, план развоја спољне политике. Није тешко видети зашто је то тако. У изношењу контролних бројки и састављању плана економског развоја полазимо од сопствених тежњи и жеља, од калкулације сопствених потенцијала, и од чврстих принципа целокупне наше политике, али у испитивању развоја спољне политике морамо се суочити са низом чинилаца који се тешко могу укалкулисати, са низом елемената ван наше контроле и обима деловања.

Међународни послови нису састављени само од наших сопствених тежњи и деловања, већ од великог броја земаља, изграђених на различитим основама од нашег Савеза (мисли се на СССР – прим. аут.), који теже другачијим циљевима од наших, и који користе другачија средства за постизање тих циљева у односу на оно шта им ми допуштамо“ (наведено према Roberts, 2008, 337).

Другим речима, оно што је Карл фон Клаузевиц називао трењем (фрикцијом) правило је а не изузетак у подручју међународних односа (Клаузевиц 1951, 84–86). Иако је писао о деловању фрикције у рату, његове речи се могу применити на све ситуације у којима постоји више од једног актера и више од једне намере. По њему, „трење, или што овде тако називамо, јесте оно што чини тешком, ствар која је по изгледу лака“ (Клаузевиц 1951, 86). У „маглама рата“ (Клаузевиц) и маглама међународних односа поготово.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Berenskoetter, Felix. 2007. “Thinking about Power”. In: *Power in World Politics*, edited by Felix Berenskoetter and M. J. Williams, 1–22. London and New York: Routledge.
- Brooks, Stephen G. and William C. Wohlforth. 2023. “The Myth of Multipolarity-American Power’s Staying Power”. *Foreign Affairs* 102 (3): 76–91.
- Drezner, Daniel W. “The New Empires of the Internet Age: Cyberspace has upended the old world order”. *Foreign Policy*. Accessed 20 April 2024. https://foreignpolicy.com/2024/04/20/internet-power-us-china-eu-farrell-newman-bradford-book-review/?utm_source=substack&utm_medium=email.
- Drezner, Daniel W., Ronald R. Krabs and Randall Schweller, 2020. “The End of Grand Strategy: America must think small”. *Foreign Affairs* 99 (3): 107–117.
- Fenelon, Francois de Salignac de la Mothe. 2002. “On the Necessity of Forming Alliances”. In: *International Relations in Political Thought: Texts from the Ancient Greeks to the First World War*. edited by Chris Brown, Terry Nardin and Nicholas Rengger, 315–320. Cambridge: Cambridge University Press.
- Global Soft Power Index 2024, Brand Finance, London. Accessed 28 February 2024. <https://brandfinance.com/press-releases/brand-finances-global-soft-power-index-2024-usa-and-uk-ranked-top-nation-brands-china-takes-third-place-overtaking-japan-and-germany>.

- Græger, Nina, Bertel Heurlin, Ole Wæver and Anders Wivel, 2022. "Introduction: Understanding Polarity in Theory and History", In: *Polarity in International Relations: Past, Present, Future*, edited by Nina Græger, Bertel Heurlin, Ole Wæver and Anders Wivel, 1–20. London: Palgrave Macmillan.
- Heywood, Andrew and Ben Witham. 2023. *Global Politics, Third Edition*. London: Bloomsbury.
- G20. n.d. "About G20". Accessed 1 June 2024. <https://www.g20.in/en/about-g20/about-g20.html>.
- Lu, Marcus. 2024. "Ranked: The Top 6 Economies by Share of Global GDP (1980–2024)". *Visual Capitalist*. Accessed 1 June 2024. <https://www.visualcapitalist.com/ranked-the-top-6-economies-by-share-of-global-gdp-1980-2024/>.
- Hume, David. 1985. *Essays: Moral, Political and Literary*. University Park: Liberty Fund Inc.
- Ibler, Vladimir. 1971. *Međunarodni odnosi*. Zagreb: Naprijed.
- IMF. 2024. "GDP based on PPP, share of world". Accessed 1 June 2024. <https://www.imf.org/external/datamapper/PPPSH@WEO/USA/JPN/CHN>.
- Kennedy, Paul. 2023. "The Rise and Fall of Great Power redux". *The New Statesman*. 20 September 2023. <https://www.newstatesman.com/ideas/2023/09/rise-and-fall-of-great-powers-redux-paul-kennedy>.
- Krauthammer, Charles. 1990/1991. "The Unipolar Moment". *Foreign Affairs*. 70 (1): 23–33.
- Lendis, Dejvid. 2004. *Bogatstvo i siromaštvo nacija: zašto su jedni bogati a drugi siromašni*. Beograd: Stubovi kulture.
- Miršajmer, Džon. 2009. *Tragedija politike velikih sila*. Beograd: Udruženje za studije SAD u Srbiji.
- Morgenthau, Hans J. 1948. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Alfred A. Knopf, Inc.
- Naj, Džozef. 2006. *Kako razumevati međunarodne sukobe: uvod u teoriju i istoriju*. Beograd: Stubovi kulture.
- Nye, Joseph S. Jr. 2015. *Is the American Century Over?*. Cambridge: Polity.
- O'Rourke, Ronald. 2024. "Great Power Competition: Implications for Defense—Issues for Congress, (R43838)". Congressional Research Service, Washington D. C. Accessed 1 June 2024. <https://crsreports.congress.gov/product/details?prodcode=R43838>.
- Roberts, Adam. 2008. "International Relations after the Cold War". *International Affairs* 84 (2): 335–350.

- Simić, Dragan R. i Dragan Živojinović, 2012. "Različita viđenja rasporeda moći u međunarodnim odnosima posle Hladnog rata", U: *Srbija u evropskom i globalnom kontekstu*, priredili Radmila Nakarada i Dragan Živojinović, 17–45. Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu
- "SIPRI Fact Sheet, 2024: Trends in world military expenditure". *ReliefWeb*. 22 April 2024. Accessed 3 June 2024. <https://reliefweb.int/report/world/sipri-fact-sheet-april-2024-trends-world-military-expenditure-2023-encasv>
- Vasquez, John A. 2003. "The Realist paradigm and Degenerative Versus Progressive Research Programs: An Appraisal of Neotraditional Research on Waltz's Balancing Proposals", In: *Realism and the Balancing of Power: a New Debate*, edited by John A. Vasquez and Colin Elman, 23–48. Hoboken, New Jersey: Prentice Hall
- Walt, Stephen M. 1990. *The Origins of Alliances*. Ithaca: Cornell University Press.
- Waltz, Kenneth N. "Structural Realism after the Cold War". 2000. *International Security* 25 (1): 5–41.
- Waltz, Kenneth N. 1993. "The Emerging Structure of International Politics". *International Security*. 18 (2): 44–79.
- Waltz, Kenneth N. 1996. "International Politics is not Foreign Policy". *Security Studies* 6 (1): 54–57.
- Wang, Huiyao and Lu Miao. 2022. "Introduction". In: *Understanding Globalization, Global Gaps, and Power Shifts in the 21st Century*, edited by Huiyao Wang and Lu Miao, 1–14. London: Palgrave Macmillan.
- Zakaria, Fareed. 2024. *The Age of Revolutions: Progress and Backlash from 1600 to the present*. London: Allen Lane.
- Димитријевић, Војин и Радослав Стојановић. 1996. *Међународни односи, четврто издање*. Београд: Службени лист СРЈ.
- Кенеди, Пол. 1999. *Успон и пад великих сила: економска промена и ратовање од 1500. до 2000. године*. Београд и Подгорица: ЈП Службени лист СРЈ и ЦИД.
- Клаузевиц, Карл фон. 1951. *О рату*. Београд: Војно дело.
- Недељковић, Стеван. 2020. *Стратегија уравнотежавања у међународним односима, студија случаја: француско и немачко уравнотежавање Сједињених Америчких Држава после Хладног рата*. Докторска дисертација. Одељење за међународне студије, Универзитет у Београду – Факултет политичких наука.

Sveta Stolica kao specifični akter u međunarodnim odnosima: politika neutralnosti i diplomacija

Hrvoje Špehar

<https://orcid.org/0000-0001-7950-5471>

U analizama međunarodnih aktera, naročito politike državâ koje su ključni nosioci međunarodnog poretka, ističe se interpretacija njihovih mogućnosti da nametnu i promoviraju svoje interese, vrijednosti i ciljeve u složenom sustavu akefalnog, policentričnog i disharmoničnog okruženja, koje se nastoji oblikovati osobito međunarodnim pravnim poretkom i multilateralizmom. Pri tome se osobita pažnja pridaje svojevrsnoj hijerarhijskoj klasifikaciji onih aktera za koje se pouzdano može utvrditi da pripadaju silama u svjetskom poretku, naime takvih da djeluju na stvaranje zbilje, a ne da samo djeluju na temelju njezinih pretpostavki. Zaki Laïdi ovu specifičnu ulogu sile u međunarodnim odnosima opisuje riječima Karla Rovea, bivšeg savjetnika američkog predsjednika Georgea W. Busha: „Sada smo imperij, i kada djelujemo, stvaramo svoju vlastitu zbilju. A dok vi proučavate tu zbilju (...), mi ponovno djelujemo stvarajući novu“. Laïdi nastavlja: „Može se reći da je tvrda sila (hard power) akter koji potencijalno nastoji proizvoditi svjetsku zbilju po vlastitom uzoru, dok se meka sila (soft power) u najbolju ruku trudi preusmjeravati je. Tvrda sila predlaže političku artikulaciju svijeta, a meka sila je više-manje prihvaća“ (Laïdi 2014, 19).

Oblikovanje diskurzivnog okvira i proizvodnja globalnog diskursa oduvijek su bili osnova interpretacije vlastitoga položaja Svete Stolice, naročito tijekom stoljeća razvoja dualističkih interpretacija od pape Gelazija I. pa sve do Grgura VII., ili od konstantinovske ere crkvenoga života pa sve do Drugog vatikanskog

koncila. U analizi međunarodnih odnosa „ideje kao čimbenici promjena pojavile su početkom 1990-ih godina u literaturi iz područja teorije međunarodnih odnosa, no za Vivien Schmidt korisno su uporabljive na najmanje tri razine. „Prva razina obuhvaća specifične javne politike, osobito rješavanje problema vezanih uz donositelje političkih i administrativnih odluka. Druga razina tiče se ideja na kojima se temelje opći politički programi. U tom se kontekstu na ideje može gledati kao na paradigme koje odražavaju organizacijska načela usmjeravanja politike. U literaturi se te ideje ogledaju kroz pojam referentnog sustava i pojam programatskih uvjerenja. Treća i posljednja razina odnosi se na filozofije ili javne osjećaje, odnosno na *deep core*, i odražava svjetonazor koji je zajednički određenoj skupini subjekata.“ (Saurugger 2013, 146–147).

U istraživanjima kojima se bavi, Vivien Schmidt zagovara misao da svaka od triju razina obuhvaća dva tipa ideja: kognitivne i normativne. „Dok nam kognitivne ideje omogućuju razumijevanja recepata na kojima se temelje javne politike inzistirajući na interesima udruženih subjekata i na nužnosti djelovanja, normativne ideje su mehanizmi koji opravdavaju te politike. One pridaju vrijednost političkom djelovanju. Međutim, čak i jasno definirane kao mehanizmi političkih promjena, ideje nužno pretpostavljaju postojanje određenoga prijenosnika koji znanstvenik može promatrati. Upravo se zbog toga pristaše diskurzivnog institucionalizma pozivaju na diskurs kao instrument promjena. Po toj je logici važno usredotočiti se na sadržaj ideja i na interaktivni proces iz kojega ideje izvire i koji ih posreduje javnosti. U skladu s tim, diskurzivni institucionalizam trebao bi omogućiti praćenje cjelokupnoga procesa nastanka, širenja i konačnog ozakonjenja ideja“ (Saurugger 2013, 147).

Deep core ili zajednički svjetonazor određenoj skupini subjekata na temelju jednoga vjerovanja, dogmatske prirode i konzistentnoga oblikovanja, kada je riječ o djelovanju Svete Stolice pokazuje snažnu prilagodbu i promjenu, koja se može opisati s tri perioda vlastite uloge u promjenjivim međunarodnim odnosima. Prvi je onaj oblik kojega nakon prvih stoljeća kršćanstva i njegove uloge u oblikovanju prve crkvene hijerarhije, obilježava odnos s pojavom kršćanskoga carstva i u kojem se duhovna vlast nastoji oblikovati kao sadržajno i autoritetom neovisna od političke, a izraz joj nalazimo u pismu pape Gelazija I. caru Anastaziju I., koju obilježava dualistička slika oblikovana predodžbom vrhovne duhovne vlasti koja u odnosima s političkim svijetom nastoji stvoriti poziciju posljednjeg arbitra, onoga što je sadržano u *vlasti ključeva*, pri čemu je globalno carstvo – dakako kršćansko – pogodna pretpostavka u kojoj je moguće njezino ostvarenje. Dualizam je to ingerencija i posljednjeg suca u pojedinim pitanjima, ali je zapravo riječ o ideji snažnoga utjecaja u zajedničkom svijetu, u kojem su nosivi pojmovi do kraja prepoznati. Drugu sliku kasnijega razvoja ideje o političkoj vlasti i njezine

pozicije nalazimo u kasnijim oblicima intepretacije papinske vlasti, a koja svoj vrhunac doseže u slici papinske koronacije, riječima: *Accipe thiarum tribus coronis ornatam, et scias te esse Patrem Principum et Regum, Rectorem Orbis, in terra Vicarium Salvatoris Nostri Jesu Christi, cui est honor et gloria in sæcula sæculorum*. Ovdje je diskurs oblikovan i omeđen idejom sveopće i konačne vlasti, koja ne samo da seže u pitanja duhovne prirode već ima i neposredan utjecaj na formiranje političke vlasti, njezin je izvor i krajnji jamac. Riječ je o trijumfu papinstva u političkom smislu, ideji da se sva vlast oblikuje oko globalizirane Crkve i njezina međunarodnog utjecaja, te istovremeno da jedino područje te vlasti doseže svijet koji živi u međusobnom suživotu.

Pa ipak, pluralnost kršćanstva, osobito nakon 1054., 1517. i 1534. godine, kasniji razvoj međunarodnog vestfalskog poretka i podjele svijeta između različitih njegovih oblika, te konačno kraj 19.- stoljetne ideje da će se uspostaviti globalni poredak pod jednim papinskim duhovnim autoritetom, stvorili su preduvjete za treći tip ideje i diskursa koji omogućava vjersku toleranciju, priznanje temeljnih ljudskih prava, slobodu savjesti i vjeroispovijesti, kao i autonomiju političkog života. Ove će ideje biti oblikovane u okviru dvadesetog stoljeća, osobito nakon Drugog vatikanskog koncila, što je odlučujući trenutak promjene djelovanja Svete Stolice na međunarodnom planu i njezinog diplomatskog angažmana.

Neutralnost djelovanja Svete Stolice u područjima posredovanja u međunarodnim sukobima, stvaranje snažne platforme za multilateralno djelovanje, osobito njezin angažman u najtežim svjetskim krizama, poput Kubanske krize 1962. godine, izraelsko-palestinskog sukoba ili rata na području bivše Jugoslavije, s osobitim djelovanjem Ivana Pavla II., stvorili su novi oblik međunarodnog utjecaja Svete Stolice, obilježene statusom stalnoga promatrača u Organizaciji UN-a. I dok su prethodne ideje transformirane u smjeru zadržavanja pojma vrhovne duhovne vlasti, koja se ne da otkloniti s obzirom na izvor i na dogmatski sadržaj, njezina se diskurzivna manifestacija očituje u prihvaćanju političkog i društvenog pluralizma, te se iako politički neutralna između aktera usmjerava na zauzimanje vrijednosnih pozicija u međunarodnim odnosima: kao promicatelj dostojanstva ljudske osobe, temeljnih ljudskih prava i sloboda, a osobito u pontifikatu pape Franje i kao snažni zagovornik socijalnih prava i ekoloških tema.

LITERATURA

- Byrnes, Timothy A. 2017. "Sovereignty, Supranationalism, and Soft Power: The Holy See in International Relations." *The Review of Faith & International Affairs* 15 (4): 6–20.
- Eterović, Nikola. 2023. *Die leise Macht: Die Diplomatie des Heiligen Stuhls*. Freiburg, Basel, Wien: Herder.
- Lađi, Zaki. 2014. *Norma a ne snaga. Zagonetka Europe kao sile*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Saurugger, Sabine. 2013. *Teorije i koncepti europske integracije*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Sekerák, Marián, and Karol Lovaš. 2022. "The Diplomacy of the Holy See and its Transformation in the Context of Relations with the United Nations." *The Review of Faith & International Affairs* 20 (1): 69–81.
- Chong, Alan, and Jodok Troy. 2011. "A Universal Sacred Mission and the Universal Secular Organization: The Holy See and the United Nations." *Politics, Religion & Ideology* 12 (3): 335–354.

Деевропеизација у политици проширења Европске уније с посебним освртом на Србију

Милош Петровић

<https://orcid.org/0000-0002-5696-5595>

Концепти европеизације и деевропеизације убрајају се међу широке теоријске појмове који су доста заступљени у академској литератури. С друге стране, не постоје универзално прихваћене дефиниције тих феномена, што у теоријско-методолошком смислу отежава њихову анализу и објашњавање. Међутим, овај рад нема амбицију да допринесе разрешавању ових ограничења, већ пре свега да пружи кратак осврт на то који је од ових широко постављених концепата данас уочљивији у контексту приступног процеса Републике Србије Европској унији. Аутор наводи да се у случају Србије, у оквиру њеног дводеценијског пута ка чланству у Унији, у политичком дискурсу и активностима данас у бројним најважнијим аспектима пре може говорити у контексту деевропеизације, него европеизације. То је парадоксално, имајући у виду да се ради о кандидату за чланство који је у техничко-процедуралном смислу, са отвореном већином преговарачких поглавља и пар затворених, једна од две земље које су у овом тренутку (заправо, већ десетак година) најближе чланству у Унији. Чињеница да се с тим у вези данас примећују назнаке деевропеизације у бројним областима које су од суштинског значаја за приближавање чланству (попут ситуације у кластеру „Основе“, а нарочито поглавља 23 и 24 која се могу сматрати основним индикаторима европеизације/деевропеизације) представља забрињавајућу чињеницу, посебно јер је приближавање Европској унији стратешка политика већ безмало четврт века. С тим у вези се долази и до опсервација да појачана деевропеизација представља одраз мањка намере да се чланство у Европској унији икада достигне, односно, до тога да се европске интеграције инструментализују на начин да се везе са ЕУ очувају у одређеној мери, али не на начин и у опсегу који би земљу

приближио чланству (гледано с аспекта демократизације, посебно у оквиру кластера „Основе“).

С једне стране, концепт европеизације, најшире посматрано, често се идентификује са процесом тзв. преузимања (download), односно прихватању норми, процедура и политика на начин да динамика економских и политичких одлука, мера и поступања у ЕУ постају део уобичајеног процеса на националном нивоу (Ladrech 1994, 69–70). Ради се о хијерархијском моделу (одозго-надоле) који представља уврежени начин посматрања интеграција као процеса интернализације норми, стандарда и процедура на националном нивоу. Поред таквих гледишта, Хауел (Howell 2004) наводи да је подједнако важно да се сагледају и поступци upload-овања (односно додавања са нижег ка хијерархијски вишем нивоу), а где је у средишту посматрање интеракције између различитих нивоа у разумевању ширег процеса европеизације. Такође постоји и треће сагледавање из угла унакрсних утицаја (cross-loading) где се сагледавају утицаји искуства приликом размене, с мањим фокусом на саму хијерархију одакле доминантни утицаји долазе. У случају кандидата за чланство, процес преузимања (downloading), а посебно процес преговора о приступању (у којем се Србија већ деценију налази), фактички се идентификује са процесом интернализације норми, стандарда и процедура унутар неких прелазних рокова. У пракси европских интеграција, за сегмент приступних преговора неретко се каже да се, стриктно говорећи, ни не ради о „правим“ преговорима, илуструјући чињеницу да се заправо пре ради о роковима за преузимање, интернализацију и примену стандарда и норми (BOŠ 2021).

Оно што је изазов на Западном Балкану, а посебно у Србији, јесте чињеница да тај процес, који би требало да представља прелазну фазу од придружене чланице ка приступајућој земљи, траје изузетно дуго и без суштинског напредовања. У контексту основног кластера (који је у актима европских интеграција препознат као пресудни за достизање чланства) нема позитивних помака током највећег дела приступних преговора. Стагнација и/или назадовање није само последица амивалентних ставова Уније о политици проширења, већ је одраз незаинтересованости доносиоца одлука за остваривање чланства (као најубедљивије манифестације успешно изведене европеизације). Та незаинтересованост у погледу преузимања и примене европских стандарда се манифестује не само у изузетно ниском усклађивању у контексту Националног програма за усвајање правних тековина Европске уније и његових честих промена, већ и ситуације у фундаменталном кластеру (основе – правосуђе и основна права) које је у

истом, доста раном нивоу припремљености већ доста година (Subotić et al. 2023). То одсликава недовољну приоритетност европских интеграција и самим тим мањак стратешке жеље да се уопште приступи у било ком року. То доводи у питање постојање тј. изигравање друштвеног консензуса о циљу достизања чланства са стране Србије, не улазећи у чињеницу да и на европској страни постоје бројни изазови у том погледу.

У том смислу, од разматрања европеизације долазимо до анализе деевропеизације као релевантне за случај Србије. Концепти деевропеизације и европеизације не манифестују се на исти начин нити у истом опсегу код кандидата за чланство у поређењу са државама чланица, тим пре што се у случају потоњих ради о земљама које годинама, па и деценијама, функционишу у институционалном и правном контексту Европске уније. У случају чланица постоје примери јасне деевропеизације у неким сегментима, попут вишегодишњег незадовољавајућег стања правосуђа и основних права (нпр. Мађарска, Пољска, итд). Такође, постоје и други начини, попут залагања за што опсежнију употребу међувладиног принципа одлучивања, што понекад доводи и до тензија са наднационалним институцијама, посебно у областима које су у техничком смислу комунитаризоване.

Радаели (Radaelli 2012) говори о деевропеизацији као о процесу, а не крајњем стању; она може обухватати више области, варирати кроз време и у смислу опсега. Ради се о флуидном и динамичном процесу који поједини аутори (Weiss 2021) повезују са три аспекта: структурном дезинтеграцијом (повлачење из креирања политика на нивоу ЕУ), реконструкција норми у националним оквирима (и проблеми у институционалном окружењу ЕУ) и назадовање од основних норми и вредности ЕУ (латентно, кроз занемаривање, или активније, кроз притиске и активности да се политике, стандарди и итд удаље од европских). У случају Србије као кандидата за чланство је најочљивији трећи сегмент који се тиче (перцепције) удаљавања од норми и вредности Европске уније, на латентни начин (кроз маргинализацију и занемаривање обавеза прогресивног усклађивања) или активније, кроз предузимање активности које су заправо у супротности са огромним корпусом комунитарног права које је већ преузето и интернализивано.

Таква ситуација подсећа на оно што се у литератури назива „потемкиновском демократијом“, где се чува формална фасада институција а у пракси се прописи и активности одвијају или селективно или пристрасно, а обично у корист доносилаца одлука и политичких елита.

Најуочљивији и скорији пример таквих перцепција су контроверзе које су уследиле у контексту децембарских избора (2023. у Србији), које су наишле на критику великог броја домаћих и иностраних актера, укључујући и Европски парламент у име Европске уније. Нажалост, има много примера у различитим областима (попут лошег стања медијских слобода и слобода изражавања) које се могу посматрати у контексту раздвајања од Европске уније тј. деевропеизације. Деевропеизација је процес повлачења и дистанцирања од европских политика, било кроз дискурс (Tsuladse et al. 2023), или кроз институције, или управљање (Radaelli 2004). Мање европски дискурси, управљање и институције могу се повезати са ситуацијом у Србији, посебно у контексту правосуђа, владавине права и основних слобода.

У случају кандидата за чланство, ноторан случај деевропеизације представља пример Турске, који, нажалост, има све више паралела са ситуацијом у Србији. Пример Турске јесте не само јединствени случај по много чему у контексту европских интеграција, већ представља и добро истражено подручје у академском смислу. Поједини аутори попут Сипахиоглуа (Sipahioğlu 2017, 52) посматрају деевропеизацију као последицу смањивања мотивације у вези с приступањем Унији, што је нешто што се у потпуности може применити и на Србију у том погледу. И у Турској се деевропеизација може посматрати као процес одозго надоле, где политичке елите (Странка правде и развоја) показују на многе начине удаљавање од европских стандарда, политика, права и вредности, што је у извесној мери упоредиво са владајућом коалицијом у Србији. Иако се оба примера могу повезати и са slabим, арбитрарним и недоследним условљавањем са европске стране, кризом у ЕУ, као и високополитичким изазовима (Кипар, односно Косово и Метохија), у оба случаја су бројни изазови инструментализовани на начин да се све негативно у процесу европских интеграција приписује искључиво европској страни, чиме се заправо обесхрабрује процес европских интеграција и у политици и у друштву. Због чега се то чини? Зато што европеизација такође значи постепени пренос надлежности на наднационални ниво и повећано усклађивање са свим политикама, програмима и акцијама Европске уније до потпуне хармонизације. За такве кораке владајуће странке у Анкари и Београду нису спремне, страхујући да би то могло утицати на перспективе одржавања екстремне доминације у социо-политичком и економском систему.

Нигде ово није тако видљиво у Србији као у домену Кластера основних права (конкретно поглавља 23 и 24), који су годинама оцењивани кроз фразу „известан ниво припремљености“. Растући ауторитаризам, недостатак

поделе власти, екстремна партократија и други неповољни аспекти, заједно са организованим криминалом и корупцијом и slabим институцијама, доказ су деевропеизације. Ови аспекти су наглашени озбиљним забринутостима у вези са најновијим парламентарним и локалним изборима, посебно у Београду, који су привукли значајну међународну пажњу и изазвали реакцију Канцеларије ОЕБС-а за демократске институције и људска права (ODIHR), Европског парламента и других. Понављање ових избора (иако је аргументовано политичким, а не правним и институционалним разлозима), заједно са недостатком реакције Врховног суда и других тела, представља дубоко забрињавајући аспект, јер наглашава да институције не функционишу у складу са законима усвојеним као део процеса европских интеграција. Док ово сигнализира нови пад у односима Србије и ЕУ, с обзиром на континуирану релевантност и висок степен анти-европских осећања у спектру владајућих партија, такође показује да се стратешки циљ постизања чланства у ЕУ не извршава. Напротив; бележи се удаљавање од чланства, упркос великом броју норми, правила и процедура који су већ интернализирани (тј. „download“-овани).

Зашто је ово важно? Зато што се на званичном нивоу и даље наводи да проевропска агенда постоји, упркос чињеници да се процес реформи не одвија у кључним областима, тј. да је на делу деевропеизација уместо европеизације. Могло би се рећи да је ова влада заинтересована за одржавање блиских економских односа са ЕУ, док политичке односе држи по страни. Не само да није заинтересована за политичку интеграцију, већ се може тврдити да није заинтересована ни за економску интеграцију, јер би правила у тој области подразумевала слободно и деполитизовано тржиште без препрека за конкуренцију међу предузећима, мобилност радника, значајно мање државне помоћи и тако даље. Дакле, деевропеизација у Србији се одвија на начин да је политичка интеграција *de facto* суспендована (институције, правни систем и пракса више нису вођени усклађивањем са правилима и стандардима ЕУ), док је економска интеграција дошла у први план (иако је тешко замислити испуњавање свих економских правила без бар делимичне дубоке промене функционисања институција). Имајући то у виду, у контексту европских интеграција, нема стабилности без функционалних и компетентних институција које су способне да раде упркос политичким и другим уплитањима (Петровић, Ковачевић и Радић Милосављевић 2023, 234).

Неки аутори користе израз потемкиновска демократија да би истакли формално постојање институција које не функционишу или су неефикасне у погледу заштите демократских права, стандарда и слобода. Позивајући

се на Мађарску као врхунски пример потемкиновске демократије, професор Аг (Agh 2018), цитирајући друге ауторе, наводи како честе промене изборних услова доводе до јачања једнопартијске доминације и инструментализације институција. Како смо могли да приметимо у контексту децембарских избора и међународних и домаћих забринутости у вези с тим, као и у контексту нелибералних паралела између Мађарске и Србије, израз „потемкиновска демократија“ који Аг наводи могао би се применити и за истицање смањеног значаја нормативног аспекта у корист политике, конкретно оних ставова који одговарају владајућим елитама.

У контексту теме скупа, тј. поређења теоријских приступа некада и данас, у ситуацију смо да актуелну ситуацију у односима са Европском унијом од некадашње европеизације све више сагледавамо у контексту деевропеизације, и то у све већем броју области и у све значајнијем обиму. То представља најмање двоструки проблем политичке и правне природе: најпре, противно је преговарачком оквиру, бројним стратегијама и прописима који су намењени управо подстицању европеизације тј. конвергенцији са европским стандардима, политикама, процедурама и нормама. Другим речима: противно је огромном корпусу правила која су већ интернализована („преузета“), и у том погледу се бележи растућа дихотомија између садржаја прописа и њихове примене. Друго, противно је друштвеном уговору тј. консензусу који је утврђен пре скоро 25 година, и који је од тада опстао као један од најважнијих стратешких циљева. Напослетку, ако говоримо о интересовању за приступање за ЕУ некад и сад, уколико је мотивација изгубљена тј. деевропеизација је и званично превагнула над европеизацијом, неопходно је да се то јасно политички искомуницира ка јавности, односно, да се представља са инструментализацијом европских интеграција, јер је то, упркос свим неповољним трендовима, и даље одраз ширег друштвеног консензуса, а не само једна од безброј дневнополитичких тема.

Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2024. године“, који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2024. године.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Agh, Atilla. 2018. "The Party System of Soft and Hard Populism in Hungary: From the Potemkin democracy to the velvet dictatorship." In: *Party System Change*, edited by Marco Lisi. Routledge.
- BOŠ. 2021. „Progovori o pregovorima – šta su pregovori?“ Beogradska otvorena škola. Pristupljeno 2. juna 2024. <https://eupregovori.bos.rs/sta-su-pregovori.html>.
- Howell, Kerry. 2004. *Europeanization, European Integration and Financial Services*. London: Palgrave Macmillan, 41-59.
- Ladrech, Robert. 1994. "Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The case of France". *Journal of Common Market Studies* 32 (1): 69-87.
- Петровић, Милош, Маја Ковачевић и Ивана Радић Милосављевић. 2023. *Србија и Европска унија две деценије након Солунског самита*. Београд: Институт за међународну политику и привреду.
- Radelli, Claudio. 2004. "Europeanisation: Solution or problem?" *European Integration online Papers (EIoP)* 8 (16), <http://eiop.or.at/eiop/texte/2004-016a.htm>.
- Radaelli, Claudio. 2012. "Europeanization: The Challenge of Establishing Causality". In: *Research Design in European Studies*, edited by Theofanis Exadaktylos and Claudio Radaelli. London: Palgrave Macmillan, 1-16.
- Sipahioğlu, Ökten. 2017. "Shifting From Europeanization to De-Europeanization in Turkey: How AKP Instrumentalized EU Negotiations". *The Turkish Yearbook of International Relations* (48): 51-67.
- Subotić, Strahinja, Anesa Omeragić, Đorđe Dimitrov i Marko Todorović. 2023. „Spremnost i napredak Srbije ka članstvu u EU 2023“. CEP. Pristupljeno 20. maja 2024. <https://cep.org.rs/publikacije/spremnost-i-napredak-srbije-ka-clanstvu-u-eu-2023/>.
- Tsuladze, Lia, Nino Abzianidze, Mariam Amashukeli, and Lela Javakhishvili. 2023. "De-Europeanization as discursive disengagement: has Georgia "got lost" on its way to European integration?" *Journal of European Integration*, 46(3): 297–319.
- Weiss, Tomáš. 2021. "De-Europeanisation of Czech policy towards Eastern Partnership countries under populist leaders". *Journal of European Integration*, 43(5): 587–602.

Праксе

Православна Црква и „расплети“ у Украјини и Северној Македонији

Растко Јовић

<https://orcid.org/0009-0008-6044-3088>

На почетку 21. века, аутокефалије Украјине и Северне Македоније представљају класичан пример два виђења Цркве, два виђења теологије и односа међу православнима, али и односа према држави и геополитичким кретањима. Двадесети век је на посебан начин изнедрио два црквена средишта, који ступају у борбу за престиж међу православнима, што је посебно кулминирало почетком Хладног рата. И док се политички борба водила између два система, које су представљали њихови носиоци, пре свега СССР и САД, на црквеном плану се овај сукоб одвијао кроз тензије у односима између Москве (Московска Патријаршија) и Цариграда (Васељенска Патријаршија). Борба између ова два црквена центра, преливала се и на друге православне цркве и њихове политичке позиције унутар сопствених држава. Занимљиво је уочити да ће током Хладног рата, многе социјалистичке државе и поред унутрашњег прогона религије, истовремено на спољнополитичком плану и те како користити православне цркве како би се представили као демократски системи у међународној арени. Еклатантан пример оваквог односа је крај владавине Стаљина (Kalkandjieva 2015), али и деловање Хрушчова током 1960-их (Кострюков 2018).

Нестанком Совјетског Савеза, дошло је до нове расподеле снага и већег простора да се стари сукоби оживе, а борба за престиж појача. Ангажовање теологије у овом смислу је било неопходно као оперативна рационализација важности Цариграда и правдања његовог значаја за Цркву. Питање црквених односа и аутокефалије са собом носи мноштво

изазова и проблема, али и више оса сукоба који се могу прочитати кроз многоструке поларизације:

- 1) Политички: САД-Русија; либерално-конзервативно
- 2) Канонски престиж: Цариград-Москва
- 3) Међуправославни сукоб: признања/непризнања нових аутокефалија
- 4) Унутар-државни сукоб: Украјина/Северна Македонија
- 5) Теолошки сукоб: питање примата и саборности

У случају Украјине и додели аутокефалије кроз Томос 2019. године, од стране Цариграда, имамо јасно дефинисано да канонска територија кореспондира са политичким границама Украјине (државни принцип), док самосталност Македонске Цркве, иако стоји у вези са постојањем политичког ентитета Северне Македоније, постављена је тако широко да не ограничава канонску територију нове Цркве државом (трансдржавни принцип).

Новопроглашена аутокефалија Украјинске Цркве из 2019. године и даље је проблематичан потез који ће још дуго делити православни свет. Московска Патријаршија је 1990. године доделила статус самоуправе (аутономије) јединој свеправославно признатој цркви – Украјинској православној цркви Московског патријархата (УПЦ-МП). Међутим, ово није довело до мира и дошло је до даљих подела. Три црквена ентитета на територији Украјине живела су деценијама одвојено: Свеправославно призната, Украјинска Православна Црква – Московски патријархат (УПЦ-МП), Украјинска Православна Црква – Кијевски патријархат (УПЦ-КП), Украјинска аутокефална православна црква (УАПЦ). Преговори о јединству, посебно су се водили од стране УПЦ-КП и УАПЦ од 1995–2015. године. За рад на јединству, био је посебно значајан избор Онуфрија за поглавара УПЦ-МК из 2014. године, јер је он посебно покренуо рад на консолидацији унутар Украјине. И поред залагања да се дође до јединства ових црквених ентитета на територији Украјине, тек је активан политички ангажман украјинског председника Порошенка довео до делимичног уједињења УАПЦ и УПЦ-КП. Порошенко је и лично присуствовао на Сабору измирења 15.12.2018. године, чији је исход био делимични успех, јер и поред уједињења УАПЦ и УПЦ-КП, највећа црквена структура УПЦ-МП, остала је изван договора. Стога су последице овог Сабора биле стварање Православне Цркве Украјине (ПЦУ), која је настала као уједињење УАПЦ+УПЦ-КП.

Председник Порошенко, не само што је присуствовао Сабору, него је и народу представио новог црквеног поглавара – Епифанија. У тренуцима представљања Епифанија, председник Украјине се обраћао политичким језиком јавности, говорећи о победи над Русијом. Пажљивији посматрачи су видели у овом гесту да је ПЦУ за Порошенка јасан политички пројекат за победу над Русијом, стварањем националне цркве која би постала политичка религија (Denysenko 2023, 619). Касније ће председник Украјине, Зеленски, наставити са корацима који ће све више културолошки одвајати Украјину од Русије, а то су промене црквеног календара и процес преноса имовине на ПЦУ.

Политички утицај је у свим овим процесима био евидентан, посебно деловање САД. Довољно је илустровати са неколико примера како се црквено питање озбиљно тумачило међу званичницима САД. У току 2018. године, упитан о делатности у правцу аутокефалности Православне цркве Украјине, *Курт Вокер* (2017–2019), тада специјални представник Стејт департмента САД за Украјину, инсистирао је на томе да америчка влада не заузима став о таквим стварима и да ће поштовати одлуку цариградског патријарха Вартоломеја и његовог синода (Davis 2024). Већ оваква изјава по себи је означила јасно мешање у црквена питања. Наиме, Свеправославни Сабор на Криту из 2016. године, испустио је питање „аутокефалије“ из списка својих тема. Тиме је питање „аутокефалије“ остало отворено, другим речима, остављено је да се тумачи унилатерално – чиме је омогућен јачи утицај политичких чинилаца. Остало је дакле нејасно, ко и на који начин додељује аутокефалију. Међутим, изјава Курта Вокера показује да се САД јасно поставила у овим питањима, те да је за њих једино меродавна одлука Цариградског патријарха. Другим речима, оно што Свеправославни Сабор на Криту није могао да разреши ни после више од хиљаду година чекања (Сабор на Криту је имао тенденцију да буде нови Васељенски сабор, први после 787. године), представник САД је решио једном изјавом. На линији сличних аргумената, 2019. године, Архиепископ Елпидофорос (САД) је изнео идеју по којој је Цариградски (васељенски) патријарх *primus sine paribus*, тј. „први, без једнаких“ (Кисић 2020). Ово је промена у односу на идеју да је Цариградски патријарх „први међу једнакима“ (*primus inter pares*). Све ово указује на значајнији покушај афирмације Цариградске Патријаршије, посебно у САД. Током 2019. године, Влада САД је донирала 100.000 долара сајту *Orthodox Times*, сајту за вести из православне цркве превасходно, који је чврсто повезан са Васељенском Патријаршијом. Сврха ове уплате се огледа у појашњењу: „Да се супротставимо субјектима који шире лажне вести и обмањују

вернике у православним заједницама“ – другим речима, ради се о борби против руског деловања. На крају, после победе Бајдена за председника САД, његову победу поздравио је патријарх Вартоломеј, али и Архиепископ Елпидофорос (Davis 2024). Борба за престиж између Москве и Цариграда у питањима православних, настављена је и после завршетка Хладног рата, где је све јасније да се цариградска политика снажније ослања на САД.

Како би ојачала свој престиж, Цариградска (Васељенска) Патријаршија је себи доделила нову улогу, коју је патријарх Вартоломеј у посети Кијеву 2008. године, врло јасно изнео. Говорећи о улози Цариградске катедре у савременом свету и православљу, нагласио је да само Цариградска Патријаршија поседује „изузетну одговорност и обавезу да брине о одбрани вере“, али и да брани „канонски поредак“ у целом православном свету (Denysenko 2023, 622). Све ово је спремило пут за њено касније деловање током 2018/2019. године. Додељивање аутокефалије ПЦУ 2019. године више личи на додељивање права аутономне митрополије неголи аутокефалне Цркве (Πατριαρχικός καί Συνοδικός Τόμος 2019). Посебно је занимљиво видети да Томос који је додељен Украјинској Цркви потврђује конзистентну норму Цариградске катедре по којем нове аутокефалије зависе и од политичких граница својих држава, тј. „политички успостављеним (границама) потпуно независне државе Украјине (Πατριαρχικός καί Συνοδικός Τόμος 2019). Како би прогласили пак аутокефалију ПЦУ, Цариградска катедра је у име традиције, морала да се исте одрекне. Тако је суспендован документ из 1686. године, који је *de facto* предао Кијев Москви (Tchentsova 2022, 224). Укидањем овог документа, готово тачно 333 године од његовог доношења (1686–2019), Цариград је могао устврдити да сада њему припада право да делује у питањима Цркве у Украјини. Можда и значајније од овога јесте да је одлука Васељенског Патријарха израз сасвим друкчијег погледа на културу и црквени простор. Руска Црква инсистира на томе да је она Руска (Русь), тј. да она чува духовну територију која спаја Русе, Украјинце и Белорусе. У том смислу она је баштиник овог духовног простора који превазилази политичке територије држава на простору бившег СССР-а. Отуда је канонско јединство са Московском Патријаршијом израз духовног јединства Русь. С друге стране, ПЦУ свој идентитет жели да гради на идеји партикуларности политичке и културолошке идеје садашње државе Украјине. Црква на простору Руси (Русь) је од почетка, од крштења, била духовни залог Русь, а не само сепаратних нација које су добиле своје самосталне државе после распада СССР-а. Цариградска одлука је у том смислу била потврда ових

партикуларних идентитета и интереса, тј. мешање у комплексне односе народа и њихове повезаности у концепту Русь.

Можемо закључити да пројекат аутокефалије ПЦУ, за сада није донео одговарајуће резултате:

- 1) није донео мир,
- 2) није донео уједињење унутар државе Украјине,
- 3) није довео до коначног раскида са Москвом,
- 4) није успешно извршио заокруживање Украјинске нације,
- 5) није помогао остваривању престижа Цариграда како се очекивало,
- 6) довела је до већих поремећаја унутар православља.

На крају, већина православног света није признала аутокефалију ПЦУ, док оне Цркве које су то учиниле трпе одређене последице од стране Руске Цркве. Поред прекида односа, Руска Црква својим упадима у друге црквене структуре мења њихове конфигурације. Један у низу таквих догађаја је свакако и стварање Руског Егзархата Африке 29. децембра 2021. године. Руска Црква је пак стварањем егзархата отишла корак даље, јер је основала потпуно нову структуру, примајући у своју јурисдикцију до сада 102 аутохтона свештеника (једна трећина од укупног броја) који су се противили одлуци александријског патријарха да призна нову украјинску јурисдикцију (Collins 2023, 205). То је, са сигурношћу се може рећи, директна освета за признање ПЦУ од стране Александријске Патријаршије.

РИВАЛСТВО: ЦАРИГРАД – МОСКВА

Ривалство Цариграда и Москве се огледало кроз многе догађаје који су доводили до потребе да једна или друга страна раде на свом престижу. Овде ћемо споменути само неке од њих. Током 2016. године, десио се историјски сусрет папе и патријарха Кирила, који је означио ново поглавље у глобалном православљу (Joint Declaration of Pope Francis and Patriarch Kirill 2016). Двојица поглавара потписују заједничку декларацију, где се између осталог говори и о Украјини и потреби решења проблема у њој. Свакако да је овај догађај био од изузетног значаја за јачање престижа Москве унутар православног света. Исте године, Москва одлучује да бојкотује Сабор на Криту, чиме је допринела рушењу престижа Цариградског патријарха, а свакако и саме улоге овог сабора у историји православља. Поред Москве, сабор су бојкотовале и неке друге православне Цркве, попут Бугарске, Грузије и Антиохије. Међутим, сва ова неслагања довела

су и до додатних контроверзи и проблема за будућност. Ту пре свега мислимо на питање „аутокефалије“, односно самосталности једне Цркве. Нерешавање овог питања, само је довело до ситуације у којој данас православни не знају колико аутокефалних цркава заправо имају. Наиме, њихов број зависи од позиције коју одређена црква заузима у вези са аутокефалијом. Без правог решења и његовог саборског усвајања, омогућено је унилатерално тумачење, али и снажнији политички утицаји. Давањем аутокефалије ПЦУ из 2019. године, Цариград је покушао да ојача свој престиж, што је за сада одлука са мешовитим успехом, имајући у виду да су њену стварност признале само Цркве Грчке, Кипра и Александрије. Па ипак, 2023. године, Цариград постиже још један дипломатски успех кроз потписивање *Декларације* у Александрији. Ова Декларација на којој је радила заједничка комисија за разговор Православних и Католика, признала је значајну улогу Цариграда и његов историјски престиж за цео православни свет (Joint International Commission for Theological Dialogue between the Roman Catholic Church and the Orthodox Church 2023).

МАКЕДОНСКИ ИСХОДИ

Српска Православна Црква (СПЦ), доделила је Томос о аутокефалији Македонској Православној Цркви – Охридска Архиепископија (МПЦ) 2022. године. Томос стоји у вези са политичким ентитетом, државом Северном Македонијом, али канонски не ограничава МПЦ на државну територију. Ово је донекле разумљиво, јер и сама СПЦ живи трансдржавни принцип црквеног организовања, тј. њене канонске територије нису „уобличене“ по принципу политичких граница једне државе.

Процес захтевања аутономије за МПЦ отпочео је још 1945. године, и био је вођен многоструким интересима у којима су се преплитале и сукобљавале различите интересне сфере – жеље комунистичких власти Југославије да сачувају државу, СПЦ да сачува своје јединство и жеље хладноратовских актера да осигурају своје интересе на Балкану (Jović 2021). Ситуација са МПЦ (Раковић 2015) остаће додатно компликована самопрокламовањем аутокефалије 1967. године, овог пута у оквирима једне државе – Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Пошто преговори неће дати резултате, 2005. године СПЦ оснива Православну Охридску Архиепископију (ПОА) као аутономну Цркву унутар своје канонске јурисдикције, чиме се ствара унутардржавни раскол два црквена ентитета (Томос о црквеној аутономији Православне Охридске Архиепископије 2005). Догађаји који ће уследити после Критског сабора (2016) покрећу бржу

динамику веза и разумевања потребе редефинисања односа према МПЦ. Свеправославни сабор на Криту, како смо већ рекли, испушта питање аутокефалије и тиме овај простор оставља могућим за свако арбитарно тумачење. Преспански споразум (2018) решава вишедеценијски спор између Грчке и Северне Македоније, којим су откључане могућности да дође до коначног споразума јер је име „Македонија“ у облику „Северна Македонија“ признато од стране Грчке. Овај политички споразум, омогућио је да СПЦ не изда своје старо савезништво са Грчком Црквом, уколико призна име „Македонија“ у неком облику.

Међутим, током времена – у овом спору се налазило још заинтересованих страна. Раскол МПЦ се преламао и кроз односе са Бугарском православном Црквом (БПЦ), која је донела нови Устав своје Цркве 2008. године, проглашавајући свог патријарха за наследника Охридске Архиепископије (Radić & Kalkandjieva 2023, 653). Овај потез БПЦ само је донео нове проблеме, јер је сада показивао претензије БПЦ према МПЦ, али и према имену „Охридска Архиепископија“, што се налазило у званичном називу МПЦ. После потписивања уговора између Бугарске и БЈРМ 2017. године (Radić & Kalkandjieva 2023, 653), о добросуседским односима, долази и до поновног зближавања двеју цркава, као и званичног апела да Бугарска заступа интересе МПЦ. Бугарска то прихвата под условом да МПЦ призна Бугарску за мајку-цркву. И ту преговори престају. Сабор СПЦ 2019. године званично проглашава наставак дијалога са МПЦ. Иако је, иницијално, Васељенски Патријарх одговорио да није надлежан у случају Македоније, у мају 2019. и јануару 2020. године Васељенска Патријаршија је показала забринутост за македонске захтеве (и Владе и Цркве) за аутокефалношћу (Jović 2021, 122). Влада Северне Македоније је сматрала да би кроз признање од стране Васељенског Патријарха Црква практично негирала тврдње СПЦ за надређеност (Irwin 2020, 172).

После признавања аутокефалије ПЦУ од стране Цариграда, СПЦ није могла да допусти себи да буде затечена развојем догађаја, него се одлучила да проактивним потезима извуче најбоље из једне тешке позиције, из позиције која би је блокирала и увукла у много веће спорове на дуже стазе, што је уосталом већ и био случај са МПЦ у време СФРЈ-а. Евентуално признавање аутокефалије МПЦ од стране Цариградске Патријаршије, у том тренутку, имало би далекосежне последице, јер би увела у несигуран период односе између две Цркве, док би притисци Руске Цркве били појачани. СПЦ би тако била део проблема који би се разбуктавао, док би, при свему томе, односи са самом МПЦ, на дуже

време били можда и неповратно изгубљени. Само у том кључу може се разумети брзина којом се дошло до измирења и, касније, доделе аутокефалије МПЦ, 2022. године.

Свети храмови и манастири, нарочито пак велике светиње из немањићког периода и познијих периода српског присуства, црквеног градитељства и културног стваралаштва на тлу данашње Северне Македоније, као и укупна покретна и непокретна имовина Српске Православне Цркве унутар њених граница, уступају се на коришћење новој аутокефалној сестринској Цркви (Томос о аутокефалији Македонске Православне Цркве 2022).

Оно што се уочава у овој формулацији код Томоса јесте да се термин „уступа“ користи на исти начин на који је то дефинисано у одлуци СПЦ из 1948. године, у смислу „уступања“ Руској Православној Цркви епархија у тадашњој Чехословачкој (Свети Архиепископски Синод 2008).

- 1) Последице МПЦ аутокефалије за сада имају следеће последице:
- 2) омогућила СПЦ да не буде део сукоба осовине Москва-Цариград;
- 3) растеретила СПЦ великог бремена „великосрпске хегемоније“, како је била третирана и перципирана у МПЦ;
- 4) проблем МПЦ изместила из свог простора у међуправославни простор;
- 5) довело до уједињења двеју јурисдикција унутар државе Македоније.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

На крају, почетак 21. века је обележен наставком сукоба између Цариградске и Московске Патријаршије у новим историјским околностима, посебно после нестанка Совјетског Савеза и периода транзиције у Русији (Veković 2021, 101–144). Међутим, теме око којих се води главна расправа остале су суштински исте и после неколико векова. Питање разумевања Цркве, њене структуре, организације, али и односа у вези са политиком и политичким актерима. Московска Патријаршија и Васељенска, свака на свој начин, успеле су да развију различите идеје у вези са проблематиком црквене самосталности. Одбацивање теме аутокефалије на Критском сабору 2016. године отворило је пут за наставак старих борби. Цариградска Патријаршија све више и своје канонске

границе покушава да учврсти на границама политичких савеза (Sytas 2023) и војних алијанси (Rohtmets and Tēraudkalns 2016). Очигледно је да ће се ривалство и политичко деловање између Москве и Цариграда наставити у годинама које долазе, са променљивим успехом, а истовремено ће утицати на многе односе, као и унутар-државна кретања, проблеме и исходе, допуштајући значајнији политички уплив и инструментализацију у динамици различитих интереса.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Collins, Robert. 2023. *Global Tensions in the Russian Orthodox Diaspora*. London and New York: Routledge.
- Davis, Michael Warren. 2024. „The CIA’s Man in Constantinople“. *The American Conservative*. 23 April. <https://www.theamericanconservative.com/the-cias-man-in-constantinople/>.
- Denysenko, Nicholas. 2023. “The Orthodox Church in Ukraine: A Historical Odyssey amid Shifting Geopolitical and Theological Priorities“. In: *Autocephaly: Coming of Age of Communion*, edited by Edward G. Farrugia and Željko Paša, 611–632. Rome: Pontificio Istituto Orientale.
- Irwin, Zachary T. 2020. “The Macedonian Orthodox Church in the New Millennium“. In: *Orthodox Churches and Politics in Southeastern Europe: Nationalism, Conservatism, and Intolerance*, edited by Sabrina P. Ramet, 167–196. London: Palgrave Macmillan.
- „Joint Declaration of Pope Francis and Patriarch Kirill of Moscow and All Russia“. 2016. *The Russian Orthodox Church. Department for External Church Relations*. 12 February. <https://mospat.ru/en/news/49758/>.
- Joint International Commission for Theological Dialogue between the Roman Catholic Church and the Orthodox Church. 2023. “Synodality and Primacy in the Second Millennium and Today“. *Dicastery for Promoting Christian Unity*. 7 June. <http://www.christianunity.va/content/unitacristiani/en/dialoghi/sezione-orientale/chiese-ortodosse-di-tradizione-bizantina/commissione-mista-internazionale-per-il-dialogo-teologico-tra-la/documenti-di-dialogo/document-d-alexandrie—synodalite-et-primaute-au-deuxieme-mille.html>
- Jović, Rastko. 2021. “The Fluid Labyrinths of Autocephaly: The ‘Macedonian Orthodox Church’“. In: *National and Ecumenical Orthodoxy*, edited by Dimitrios Keramidas and Nikos Kouremenos, vol. 22, 99–123. Thessaloniki: CEMES Publications, K. & M. Stamouli Publications.

- Kalkandjieva, Daniela. 2015. *The Russian Orthodox Church, 1917-1948: from Decline to Resurrection*. London and New York: Routledge.
- Кисић, Раде. 2020. „Primus sine paribus: Одговор на текст Московске Патријаршије о примату“. *Саборност* 14: 199–214. doi:10.5937/sabornost2014199K.
- Кострюков, Андрей Александрович. 2018. *Лекции по истории Русской Церкви (1917–2008)*. Москва: Издательство Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. https://azbyka.ru/otechnik/Istoriya_Tserkvi/leksii-po-istorii-russkoj-tserkvi-1917-2008/.
- „Патриарχικός καί Συνοδικός Τόμος. Χορηγήσεως Αὐτοκεφάλου Ἐκκλησιαστικοῦ καθεστώτος εἰς τήν ἐν Οὐκρανίᾳ Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν“. 2019. http://users.sch.gr/markmarkou/2019/tomos_ukr_2019.htm. Приступљено 11. јуна 2023.
- Radić, Radmila, and Daniela Kalkadjieva. 2023. “The Macedonian Orthodox Church – Archbishopric of Ohrid. An Autocephaly in Progress”. In: *Autocephaly: Coming of Age of Communion*, 343–366. Rome: Pontificio Istituto Orientale.
- Раковић, Александар. 2015. *Срби и религијски интервенционизам 1991–2015: политички аспекти верских изазова српској држави и цркви после распада Југославије*. Београд: Хришћански културни центар др Радован Биговић, 2015.
- Rohtmets, Priit and Valdis Tēraudkalns. 2016. “Taking Legitimacy to Exile: Baltic Orthodox Churches and the Interpretation of the Concept of Legal Continuity during and after the Soviet Occupation of the Baltic States”. *Journal of Church and State* 58 (4): 633–65. doi: 10.1093/jcs/csv034.
- Sytas, Andrius. 2023. “Ecumenical Orthodox Patriarch plans Lithuanian branch, in blow to Moscow”. *Reuters*. 21 March. <https://www.reuters.com/world/europe/ecumenical-orthodox-patriarch-plans-lithuanian-branch-blow-moscow-2023-03-21/>.
- Свети Архијерејски Синод. 2008. *Зборник основних законодавних и правних прописа Српске Православне Цркве*. Београд: Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве.
- „Томос о аутокефалији Македонске православне цркве“. 2022. *Српска енциклопедија*. 5. јун. http://srpskaenciklopedija.org/doku.php?id=томос_о_аутокефалији_македонске_православне_цркве_2022.
- „Томос о црквеној аутономији Православне Охридске Архиепископије“. 2005. *Српска енциклопедија*. 24. мај. <http://srpskaenciklopedija.org/>

doku.php?id=%D1%82%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D1%81_%D0%BE_%D1%86%D1%80%D0%BA%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D1%98_%D0%B0%D1%83%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%98%D0%B8_2005.

Tchentsova, Vera. 2022. "Whose Realm, His Bishop: Orthodox Patriarch's Flock beyond the Borders of the Ottoman Empire in the Seventeenth Century". In: *Entangled Confessionalizations? Dialogic Perspectives on the Politics of Piety and Community-Building in the Ottoman Empire, 15th–18th Centuries*, edited by Tijana Krstić and Derin Terzioğlu, 215–231. Piscataway: Gorgias Press.

Veković, Marko. 2021. *Democratization in Christian Orthodox Europe: Comparing Greece, Serbia and Russia*. London and New York: Routledge.

Религијски корени руско-украјинског сукоба

Владимир Трапара

<https://orcid.org/0000-0001-9975-6446>

Двадесетседмог јула 2008. године на Тргу независности (глобално познатијем као Мајдан) у Кијеву, у част 1020-годишњице руског пријема хришћанства, Московска патријаршија организовала је рок концерт (групе ДДТ, иначе опозиционо оријентисане), на коме се одушевљеној публици која је махала руским и украјинским заставама обратио тада либерално оријентисани митрополит (данашњи патријарх) Кирил, речима о јединственим руско-белоруско-украјинским коренима: „Русија, Украјина, Белорусија – то је Света Рус! А Света Рус није империја, то није неки бивши или будући савез, Света Рус је идеал љубави, добра и правде, Света Рус је непобедивост, Света Рус је лепота, Света Рус је снага“ (Лысенко 2013). Паралелно, исти јубилеј обележио је и прозападно оријентисани украјински председник Јушченко с Васељенским патријархом Вартоломејем на платоу испред цркве Свете Софије (Зыгарь 2016, Глава 14). Овим је најбоље приказан религијски аспект тадашње дубоке подељености украјинског друштва, која у том тренутку није имала везе ни са деловањем Путиновог режима у Русији, нити са конзервативном идеологијом коју ће Московска патријаршија касније приглити. Данас, када се текући Руско-украјински рат посматра пре свега кроз геополитичку, а делом и економску или идеолошку призму, ваља указати и на улогу коју религија игра у њему.

О унутарукрајинској (и руско-украјинској) подели у савремено доба први је писао Семјуел Хантингтон у књизи Сукоб цивилизација, с тим што је остао недоследан у критеријуму поделе. Док је православну цивилизацију разликовао од западне (католичко-протестанске) на основу религије, повукавши границу негде кроз западну Украјину (која

оставља мањинске грко-католике – унијате на западу), на месту где говори о Украјини као поцепаној земљи послужио се критеријумом који дели земљу на много „равније части“ – резултатима председничких избора 1994, на којима је украјински југоисток претежно гласао за Леонида Кучму, а северозапад за Леонида Кравчука (Хантингтон 2000 [1996], 177, 184–186). Уз друге аспекте, религијски је присутан и у овој подели, али не између православца и унијата, већ међу самим православцима. Док су у западнијим деловима земље претежно живели верници Украјинске православне цркве – Кијевске патријаршије, проглашене 1992, исток је углавном остао веран аутономној Украјинској православној цркви – Московске патријаршије. Након што се буде ујединила са тзв. Аутокефалном украјинском црквом (проглашеном још после Октобарске револуције) у Православну цркву Украјине, Кијевској цркви ће Васељенска патријаршија 2019. признати аутокефалност и тиме додатно продубити поделу. Коначно, након отпочињања руске инвазије Украјине 2022, УПЦ – Московске патријаршије наћи ће се „између две ватре“ – с једне стране реалности руске агресије, услед које ће се ова неформално одвојити од Москве, а велики део њених верника узети оружје да се бори против агресора, а с друге, притиском украјинских власти и Кијевске цркве који ће кулминирати немилим догађајима због покушаја отимања Кијевско-печерске лавре 2023.

То би укратко била срж религијског аспекта руско-украјинског (делом и унутарукрајинског сукоба), али у овом тексту реч је о религијским коренима – религији као једном од дубљих узрока овог сукоба, који сежу далеко у историју. Историја и у овом случају, као и иначе, делује на два начина – кроз конкретне последице које прошли догађаји и процеси остављају на савремене; путем тзв. политике историје, када савремени политички актери за своје садашње циљеве тумаче историју на свој начин и тиме такође остављају последице на стварност (Суботић 2019, 12). Пример последњег је прва значајна епизода на коју ћемо указати. Поменути јубилеј славио је догађај из 988. године, када је Велики кнез Владимир (Володимир) у Херсонесу на Криму примио хришћанство за средњовековну (Кијевску) Рус којом је владао. Иако га и једна и друга држава данас обележавају и сматрају Рус својом претечом, савремена руска и украјинска елита потпуно супротно тумаче овај догађај. За Русе је он значио „цивилизацијски избор“ (који данас треба заједно да следе и Русија и Украјина) у корист источног хришћанства (иако се сам догађај одиграо пре Великог раскола 1054) које је данас наводно супериорније јер је остало верно изворним хришћанским вредностима, за разлику од

„декадентног“ и „дехристијанизованог“ Запада (D’Anieri 2019, 193–194). За Украјинце, пак, пријем хришћанства заправо је значио избор у корист Европе и Запада, што ће председник Зеленски подвући најавом проглашења овог дана за Дан државности Украјине (President of Ukraine 2021). Ова два непомирљива вредносна наратива битан су аспект актуелног руско-украјинског, али и ширег руско-западног сукоба.

Друга епизода одиграла се након пада Рус под монголску власт 1240. године. Тај догађај савремена руска елита тумачи тако да се центар руске државности тада преселио из Кијева у кнежевину Владимир-Суздаљ, а касније Москву, која ће се латити окупљања руских земаља, односно подручја некадашње Рус (Путин 2021). Украјинци, пак, тврде да се центар јесте привремено преселио, али на запад, у Халич – центар кнежевине Галиције-Волињ, преко које ће данашња Украјина наводно остварити континуитет са средњовековном Рус (Kuzio 2022, 13–14). Галицијом-Волињ средином 13. века владао је Данило од Халича, који ће од римског папе добити круну „краља Рус“ и покушати да обезбеди подршку западних владара за напад на Монголе. Шуровање с папом није се свидело Константинопољу, који преноси седиште Кијевске митрополије у Владимир (касније ће оно прећи у Москву), а у Галицији формира нову, Митрополију Мале Рус. За нашу тему важно је што је тиме постављена етимолошка основа израза Малорусија, који ће касније бити коришћен за Украјину. У руском наративу, Украјина као Малорусија природно би требало да следи Московску Русију као „Великорусију“, тј. Руси би као „већа“ и „старија“ браћа требало да владају Украјинцима као „млађом браћом“ и Малим Русима. Украјински наратив, пак, каже: иако Русија јесте већа од Украјине, изворно значење које су Грци дали Малој Рус примарно није имало везе с њеном величиним, већ изворношћу, док би Велика Рус онда значила проширену територију изворне Рус, односно Украјине (Plokhy 2015, 56–57). Актуелни рат, између осталог, између осталог и представља настојање Великорусије да себи потчини Малорусију, односно одбијање ове друге да игра улогу „млађег брата“ која јој је ненамеравано етимолошки додељена.

Питање ко је заправо изворна Рус, те би самим тим требало да буде центар њеног евентуалног поновног уједињења, почеће да се поставља након што буде дошло до прве инкарнације тог уједињења, кад се Перејаславским уговором из 1654. дњепарски козаци буду ставили под сизеренство московског цара, а имаће снажан религијски аспект. Како је даље заједничко војевање против Пољака довело до размирица које ће резултирати московско-козачким (али и унутаркозачким) сукобом и

поделом Хетманата на део западно од Дњепра (који остаје у Пољској) и источно од Дњепра (који улази у састав Московције, односно Русије), поставиће се питање и самог Кијева. Иако се налазио на западној обали Дњепра и руски цар га испрва није хтео, деловањем кијевског православног свештенства и он ће постати део Царства (Plokhy 2017, 47). Кијевско свештенство у том тренутку већ је било прошло кроз реформе по угледу на западну Реформацију и уласком у Царство почеће да врши снажан утицај на московску цркву. Монаси Кијевско-печерске лавре написали су Синопис – историју Рус, која је доказивала континуитет Руског царства са средњовековном Рус, али уз истицање изворности Кијева у односу на Москву (Plokhy 2017, 47–49; Plokhy 2015, 121; Miller 2022, 95). Ова идеја опстаће и након што буде проглашена Руска империја, Хетманат буде укинут, а нова руска престоница, Санкт Петербург, у три поделе Пољске и након победе над Наполеоном прошири своју власт на највећи део данашње Украјине. Украјински национални покрет, који се развијао у 19. веку у оквиру Братства Ђирила и Методија, пласираће тезу о посебности, али и изворности малоруског народа у односу на великоруски, те о потреби укидања империје и њеног преуређења у словенску конфедерацију с центром у Кијеву (Plokhy 2015, 156–158). У образлагању овог концепта најдаље је отишао руско-украјински историчар, Микола Костомаров, који у Књигама постанка украјинског народа оптужује „северне Русе“ (Великорусе) да су „украли име“ „јужним Русима“ (Малорусима, тј. Украјинцима) (Plokhy 2015, 158–159; Plokhy 2017, 113–114, 128–129; Miller 2022, 99). Украјински национални покрет напослетку ће у вихору Првог светског рата и двеју револуција 1917. успети да реализује прву (привремено) независну украјинску државу (Украјинску Народну Републику) и тиме постави формалне темеље савременог руско-украјинског сукоба, а све је, као што видимо, почело религијом.

Религија је одиграла улогу и у четвртој епизоди, совјетској. У оквиру Совјетског Савеза Украјина ће добити федералну јединицу (Украјинску ССР) у данашњим границама и признање Украјинаца за посебан народ, али ће њено совјетско искуство остати противречно – од трагичних епизода попут Холодомора и Чернобиља, до украјинизације (форсирања украјинског идентитета и језика у једном периоду) и чињенице да су највиша места у совјетској номенклатури деценијама заузимали Украјинци (Трапара 2023, 171–172). Напослетку ће украјинска елита преломити у корист изградње независне државе, уз формални, али не и суштински благослов Русије, што ће довести до обнављања сукоба, чију ескалацију – највећу у досадашњој

историји – видимо у облику текућег Руско-украјинског рата. Данашњи вредносно-геополитички амалгам руског политичког и црквеног империјализма има – опет ненамеравани – религијски корен из совјетског доба. Како су совјетске власти након Другог светског рата, заузевши Галицију, у њој забранили деловање унијатске цркве, биле су необично толерантне према православљу у западним и средишњим деловима Украјине, како би одвојили становништво од ње. То ће произвести виши ниво религиозности и већи број верника и парохија на тим подручјима него у источној (претежно атеистичкој) Украјини, али и самој Русији (Plokhу 2017, 266–267, 270). Након распада Совјетског Савеза, Московска патријаршија ће на тај начин доћи у изглед огромног материјалног и моралног губитка у случају осамостаљења и признања Кијевске украјинске цркве, услед чега је разумљиво њено, али и оштро противљење државе Русије самосталној украјинској цркви (Kuzio 2022, 206–208). Рат Русије и Украјине, дакле, не води се само око тога ко ће владати Украјином, већ и која црква ће управљати верницима у њој.

Закључно, управо кретање у погледу овог последњег може да нам наговести даљи развој руско-украјинског питања. Историја нам каже где су религијски корени сукоба, а савремени религијски аспекти нам могу показати његову будућност. Десетковање Украјинске православне цркве, њено неформално кидање веза с Московском патријаршијом и осипање њених верника услед притиска с обе стране, учиниће веома тешким да се, чак и да се промени режим у Русији и нађе начин да се измири с Украјином, оствари некадашње предвиђање Александра Солжењицина да би се Украјинци једног дана вратили јединству с Русијом ако би их ова пустила да буду посебни (Plokhу 2017, 283). Јер, као што изрека каже, „Бог силу не воли“. Али, пошто ни „сила Бога не моли“, не треба искључити и могућност да се деси супротно – да се у случају војне победе Русије и њеног стављања под контролу већег дела Украјине, понови примена начела *cuius regio, eius religio* из доба царице Катарине Велике, само што овај пут мета прогона на би били унијати, већ аутокефална Православна црква Украјине, те руско-украјинско јединство реуспостави силом. Објективни истраживач односа религије и политике требало би да узме у обзир сваки реалан сценарио.

Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2024. године“, који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2024. године.

БИБЛИОГРАФИЈА

- D'Anieri, Paul. 2019. *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Хантингтон, Семјуел П. 2000 [1996]. *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*. Подгорица: ЦИД, Бања Лука: Романов.
- Kuzio, Taras. 2022. *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality*. London and New York: Routledge.
- Лысенко, Александрь. 2013. "1020-летие Крещения Руси – Митрополит Кирилл – Выступление". Uploaded on April 30, 2013. YouTube video, 2:50 min. <https://www.youtube.com/watch?v=BkNKywR1RBo>.
- Miller, Alexei. 2022. "National Identity in Ukraine: History and Politics". *Russia in Global Affairs* 20 (3): 94-114.
- Plokyh, Serhii. 2015. *The Gates of Europe: A History of Ukraine*. New York: Basic Books.
- Plokyh, Serhii. 2017. *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin*. London: Penguin Books (e-book).
- President of Ukraine. 2021. "Speech by President Volodymyr Zelenskyy on the occasion of the 30th anniversary of Ukraine's independence". August 24, 2021. <https://www.president.gov.ua/en/news/promova-prezidenta-volodimira-zelenskogo-z-nagodi-30-yi-rich-70333>.
- Путин, Владимир. 2021. "Об историческом единстве русских и украинцев". 12 июля 2021 года. <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>.
- Суботић, Милан. 2019. *Напред у прошлост: студије о политици историје у Польској, Украјини и Русији*. Београд: Фабрика књига, Пешчаник.
- Трапара, Владимир. 2023. *Русија и Украјина: порекло једне трагедије*. Београд: Институт за међународну политику и привреду.
- Зыгарь, Михаил Викторович. 2016. *Вся кремлевская рать: Краткая история современной России*. Москва: Альпина Диджитал (электронное издание).

Верска уверења и политика

Слободан Јанковић

<https://orcid.org/0000-0003-1891-2545>

Да ли верска уверења утичу на политику неке државе?

За схватање суштине политике, а онда и међународне, као једног њеног дела, ваља указати на корене основне поставке, а та је да се државе понашају рационално и у складу са сопственим националним интересима.

У западној традицији овакав начин сагледавања потиче од Макијавелијевог *Владаоца*. Фирентински политичар у поменутом спису, посвећеном изданку чувене породице Медичи — Лоренцу де Медичију — управљање државом, то јест јавним пословима (на унутрашњем плану, а последично и на спољашњем) приказује као вештину (техне – *τέχνη*), одвајајући их од морала и етике. То не значи да је ово и једини, па нужно ни исправни приступ. Доследно придржавање оваквог става и начина сагледавања политике, тј. вођења јавних послова, није у потпуности садржано ни код често навођеног Томаса Хобса (*Thomas Hobbes*) средином 17. века. У његовом спису о грађанину (*De Cive*) у поглављу XV он јасно признаје Господа као владара и наводи да суверен мора да се покорава Божијим заповестима. Иако је европски, а у том погледу и уопште западни, начин уређивања међудржавних односа установљен крајем тридесетогодишњег рата (1648), његови принципи су суштински исти као и они из претходног века, односно мира у Аугзбургу из 1555. којим су окончани верски ратови римокатолика и протестаната, махом у Немачкој. Да ли то значи да је вера оних који су власни да одлучују о државним пословима нестала? Да ли су људи, тј. суверени, а касније и носиоци власти у одређеном периоду почели да се понашају искључиво

рационално, водећи се у својим одлукама увек или готово увек, имајући у виду првенствено национални интерес? Поред ових питања, намеће се и још барем једно, а то је да ли је интерес рационалан?

У 16. и 17. веку, када је огромна већина људи у Европи, а вероватно и шире била религиозна (а већина је и данас то у смислу формалне припадности некој верској заједници или Цркви) установљени су односи између држава који су основа за међународно право, тј. понашање актера на наддржавном нивоу. Они подразумевају у упрошћеном, академском тумачењу да се државе (а не понашају се државе, него носиоци власти, односно прецизније они који доносе одлуке) понашају вођене националним интересом (дакле, елите су по правилу патриотске, а то није тачно, од Украјине, преко Италије, Либана, Финске...).

Један од исхода промене у међународним односима у 16. и у 17. веку је феномен познат као секуларизација. Секуларизација, као особеност западног света изданак је рационализма и Просветитељства. Она би требало да значи да су организоване верске заједнице одвојене од државе у смислу да не постоји национална или државна црква, односно верска заједница, која утиче на државну политику. У пракси и историји западних земаља то је имало више фаза.

Следећа поставка, повезана са претходном је да се државе понашају рационално. Опет, не понашају се државе, него они који имају власт, дакле они који доносе одлуке (што нису нужно и они који их званично доносе и саопштавају). Они тако делују рационално у кључним питањима рата и мира, односно нијансираније у сукобима и кроз сарадњу.

Међутим, рационално је само задовољење основних људских потреба, а у случају државе опстанак и донекле техничко-технолошки и економски напредак, опет у сврху опстанка. (То је оно што је Фројд по узору на Маркса у економији, убацио у бављење људском душом, а Фром оплеменио. Наиме, према Фројду су други искључиво објекат задовољења наших нагона, што је Фром у *Бекству од слободе* аргументовано порекао). Константно увећање моћи, аналогно гомилању новца у случају појединаца, није рационално само по себи.

Конечно, да ли рационално вођена политика у складу са националним интересима исцрпљује сав спектар међународне политике или његов најважнији део?

Зашто је Аргентини важно да поврати Фолкландска острва? Да ли је жеља претходних управљача у Француској да задрже Алжир била нерационална, а Де Голова била рационална? Или су Де Голови

претходници били рационални, а он нерационалан? Да ли је рационалан био Сухарно или Сукарто (у Индонезији)? Већ сама чињеница да су се у политици, како унутрашњој, тако и спољној у кратком временском размаку, две владајуће структуре у истој држави понашале супротно, говори о томе да рационално схваћен национални интерес није једини, а можда ни пресудан у одлучивању.

Некада је циљ елите само лични интерес. Јер, како каже пословица, кошуља је ближа од капута, тј. лични је пречи од националног интереса. Дакле, стећи више новца или утицаја који, опет, приходује тај проклети профит.

Да ли се верски, идеолошки или моралистички (хуманитарна интервенција) разлози измишљају да би нашироко неприхватљива мотивација (да би зарадили или стекли неку другу корист супротно јавном интересу...) била оправдана?

Ако је уобичајено и људски прихватљиво да се све ради из интереса (овде се мисли националног), одакле онда уопште потреба за оправдањем?

Може ли људска савест прихватити да се нешто ради само ради пуке и непосредне користи, макар то била и колективна? Ако не може, то значи да човеку није схватљиво да се све ради само због задовољења непосредног интереса био он рационалан или не. Није прихватљиво, јер људска природа није само рационална нити је инхерентно покварена и склона искључиво задовољењу сопствених страсти и сласти као највишем циљу живота.

Човек тежи нечему вишем јер је створен за више. Тако долазимо до циљева који надилазе рационалне или физиолошке потребе, па и оне другог реда, а који се тичу стицања материјалне добити. Човек, а онда и група људи, па и шира заједница, не може да опстане само у свету рационалног или пак само нагонског (нагон за преживљавањем и размножавањем). Тј. смисао политичког се не исцрпљује у вештини која за циљ има пуко одржавање власти и увећање моћи или иметка. Следствено томе, постоје идејни или духовни мотиви који се не могу пренебрегнути у схватању политике.

Насупрот идејим и верским мотивима, у секуларизујућим западним државама и друштвима, временом је понуђена наука као псеудорелигијска замена. Наука, виђена као нека врста нове религије од просветитељства, постала је у деловима елите нада за избављење ширих слојева из беде и непросвећености, што је у 19. и посебно у 20. веку (нарочито у земљама којима су завладали комунисти) почело да се

проповеда и масама. Временом ће вештина прерасти у политичку науку, која наводно објашњава законитости политике, унутрашње и спољне.

Како је руски филозоф и социолог Александр Дугин рекао:

Улазећи у Ново доба, Запад је одбацио хришћанство, религију уопште и почео да гради свет без Бога и против Бога. Ово се и зове секуларизам, победа временског над вечним, световног над религиозним, оностраног над оностраним, материјалног над духовним. На овим претпоставкама су основане све структуре Новог доба – наука, култура, технологија, индустрија, тржиште, „прогрес“ (Дугин 2022).

Међутим, да ли одвајање од хришћанских традиционалних цркава на Западу значи да елите које владају Западом, у смислу оних које су настале на тековинама уређења државе по наслеђу које су обликовале револуције предвођене слободним зидарством, не доносе одлуке у складу са одређеним верским убеђењима? Да ли то исто важи за азијске и афричке државе?

Шта значи сатанистички перформанс на отварању европског тунела Готард 1. јуна 2016? Зашто је таква представа одобрена за највише ЕУ званице? (O'Grady 2016)

Сам концепт слободног промета људи и добара може се схватити и као релативизација човека као таквог и његово свођење на раван робе. Такође и наводно брисање граница, може имати и своју ирационалну страну. С једне стране, релативизација и одушевљено 'брисање' граница је суштински удар на суверенитет и територијални интегритет, јер граница је увек између две суверене територије и самим тим представља изазов концепту светског или макар макрорегионалног евроунијског управљања. Италијански политиколог Гвидо Ђакомо Препарата (Guido Giacomo Preparata) у том духу је указао да постмодернизам значи да је „период рационалности, напретка, тачног и погрешног, период модерне, сјаја учености, завршен“ (2007, xiii).

Они који су донели одлуку о крају модерне, чији је политички израз национална демократска држава, zaloжили су се за стварање глобалног управљања, чија је једна степеница стварање регионалних макродржава. О томе су писали Хаусхофер, али у назнакама сведочили и бројни глобалисти од Линколна Блумфилда (*Lincoln Bloomfield*) до Ендрју Купера (*Andrew Kuper*), Питера Сатерленда (*Peter Sutherland*) или Јувала Ное Харарија. Њихова уверења су другачија и не одговарају духу

уређења међународних односа какав се у литератури приписује периоду након Вестфалског мира (1648).

То јест, у међународним односима данас има елита које имају антихришћанска, нехришћанска, постхришћанска и реформисано хришћанска уверења. Оне промовишу укидање суверенитета и залажу се за глобално управљање или за почетак макрорегионално.

Шире посматрано, када су границе у питању, ради се о привременом укидању разликовања не само унутрашњег од спољашњег. Наиме, граница представља и препреку поистовећивању тачног и погрешног, истине и лажи, нормалног и ненормалног, природног и неприродног, ружног и лепог, љубави и мржње Елита, склона ружном, неприродном и ненормалном, жели да потре границу, да уведе поредак бесмисла који би био основ за нови утемељен на ружном, лажи, неприродном, погрешном, злом...

Како понашање човека није само рационално, тако и понашање суверена, односно доносиоца одлука, није само рационално. Осим тога и сам интерес није у потпуности рационална категорија. Како се мењају уверења, па и религијска, тако се мењају и приступи политици. Друкчије речено, религијска уверења утичу на обликовање како унутрашње политике, тј. ставове оних који владају, тако и на њихово понашање у међународним односима.

Идеје које су данас доминантне на Западу су оне које је промовисао радикално нихилистички Жорж Батај декадентни гуру Мишела Фукоа и њему слични.

Изван Запада, верска и идеолошка уверења као мотив за доношење одлука налазимо у разлозима настанка савремене државе Израел. Ова држава је формирана утемељена у јудејској вери за народ створен на основу верске припадности. Она има и секуларне, национално-демократске тј. слободнозидарске основе и истовремено религијске преко протоциониста Јехуде Алкалаја, Цви Калишера и Мозеса Хеса. Верски мотиви стоје и иза одлуке низа арапских и других муслиманских држава да објаве рат Израелу (нпр. Ирак) приликом његовог оснивања 1948, или касније за одлуку о непризнавању (готово све већински муслиманске државе до Египта 1979. и распада СССР 1991.

Верска уверења објашњавају и мотиве деловања других актера, попут Ирана, који након исламске револуције почиње да води антиционистичку (антиизраелску) политику и због тога и антиамеричку, затим Хута, Хезболаха, Хамаса...

Верска уверења, насупрот тврдњама многих, тако се показују као важна за схватање како понашања елита у унутрашњој политици, тако и за разумевање одлука, а следствено томе и понашања актера, на међународном плану.

Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2024. године“, који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2024. године.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Дугин, Александар. 2022. „Слика непријатеља: Запад – цивилизација ђавола [Образ Врага: Запад цивилизација дјавола]. *Сродство по избору*. 13 новембар. <https://srodstvopoizboru.wordpress.com/2022/11/13/%d0%b0%d0%bb%d0%b5%d0%ba%d1%81%d0%b0%d0%bd%d0%b4%d0%b0%d1%80-%d0%b4%d1%83%d0%b3%d0%b8%bd-%d1%81%d0%bb%d0%b8%d0%ba%d0%b0-%d0%bd%d0%b5%d0%bf%d1%80%d0%b8%d1%98%d0%b0%d1%82%d0%b5%d1%99%d0%b0-%d0%b7/>.
- O’Grady, Slobhán. 2016. “Watch the Absolutely Insane Performance That Marked the Opening of the World’s Longest Rail Tunnel”. *Foreign Policy*. June 1. <https://foreignpolicy.com/2016/06/01/watch-the-absolutely-insane-performance-that-marked-the-opening-of-the-worlds-longest-rail-tunnel/>.
- Preparata, Guido Giacomo. 2007. *The Ideology of Tyranny: The Use of Neognostic Myth in American Politics*. New York: Palgrave Macmillan.

In memoriam

**ВЕК ОД РОЂЕЊА ДР МИЛАНА ШАХОВИЋА
(1924–2017),**

**БИВШЕГ ДИРЕКТОРА ИНСТИТУТА ЗА МЕЂУНАРОДНУ
ПОЛИТИКУ И ПРИВРЕДУ**

Dr. Milan Šahović's Contribution to the Work of the United Nations in the Field of the Codification and Progressive Development of International Law

Bratislav Đorđević*

<https://orcid.org/0000-0001-5117-8106>

INTRODUCTION

Milan Šahović (Belgrade, 20 February 1924 – Belgrade, 5 October 2017) was a renowned Yugoslav and Serbian jurist, a specialist in international law and international relations. His work as a researcher, legal scholar, expert and representative of Yugoslavia in various United Nations (UN) bodies received international acknowledgement. He graduated from the University of Belgrade's Law School and joined the Institute of International Politics and Economics in Belgrade in 1948, where he worked until his retirement in 1988. During his career at the Institute, Šahović started as a research assistant and later became Principal Research Fellow, Head of the Department of International Law (1958–1972) and Director of the Institute (1972–1977;

---

* As a young diplomat, the author was professionally associated with Dr. Milan Šahović and had the honour and pleasure to participate with him in a number of meetings in the UN and, by writing this paper, would like to pay a special tribute to the memory of Dr. Šahović on the occasion of the 100th anniversary of his birth. The author would like to express his gratitude to the staff of the Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Serbia, the Historical Archives of Belgrade and the Library of the Institute of International Politics and Economics in Belgrade for assisting him in finding the documents and other sources for writing the paper. The author is greatly indebted to Dr. Duško Dimitrijević, Principal Research Fellow at the Institute of International Politics and Economics for his comments that were extremely helpful for finalizing the paper as well as to Larry D. Johnson, former UN Assistant Secretary-General for Legal Affairs, who kindly accepted to read the paper and offer his very useful comments.

1983–1988) (About Šahović's life and career, see Obradović [1996, 11–25]; Đorđević [2017, 117–118]; Babić [2017, 119–121]; Grečić [2017, 122–124]). He obtained a doctorate from the same Law School with a thesis on the general issues of codification of international law, the topic he would pursue during his whole career, as a scholar and in his activities in the UN (Šahović 1958). As a legal scholar, he wrote extensively on many topics of international law and international relations, in particular on various UN topics – legal issues, disarmament, nuclear energy, decolonization, Non-aligned movement and other (For his bibliography, see in JRMP 1996, 27-42). He was active also as a member of various professional international organizations and associations, such as the International Law Association, *l'Institut de Droit International*, the International Progress Organization, the Permanent Court of Arbitration at the Hague, lecturing two times at the Hague Academy of International Law and at a number of universities abroad (Šahović 1974, 243-310; 1987, 171-232).

The present paper deals only with one area of Šahović's career, and is confined to his participation in various UN organs and bodies, covering the period from 1952 to 1986. In this period, Šahović was a member of the Yugoslav delegations and participated in 19 General Assembly (UNGA) sessions as a representative in the Sixth (Legal) Committee. He was also a member of the Special Committee on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States (1964–1970), the International Law Commission (ILC) 1974–1981, and head of delegation at three Vienna diplomatic conferences on the codification of international law. The paper is based on various sources, primarily the UN documents, domestic archives, Šahović's and other scholars' writings as well as personal knowledge the author acquired during his collaboration with Šahović. While Šahović's activities were focused on the codification and progressive development of international law within various UN organs and bodies, it should be understood that they were closely interrelated and formed an indivisible whole.

The longest period of Milan Šahović's work was closely related to the *Sixth Committee*, where he participated for the first time as a member of the Yugoslav delegation in the Seventh UNGA session, in New York, in 1952 (A/C.6/340). As an adviser within the delegation, he followed the proceedings, but he did not address that session. In the meantime, until his next participation in the UNGA, he was working on the completion of his doctorate and was involved, among other issues, in studying the proposals on the revision of the UN Charter (DAMFARS, PA, UN, 1954, Registry 98, File

3, Doc. No. 44265). From the 14th UNGA session in 1959, until the 39th in 1984, he became a regular representative in the Committee, participating in most of the UNGA sessions (14th - 16th, 20th - 25th, 28th - 29th, 31st - 34th, 37th - 39th). During that period, Šahović acted as a Yugoslav representative on a number of agenda items in the Sixth Committee, such as the Report of the ILC, the Consideration of principles of international law concerning friendly relations and co-operation among States, the publication of a United Nations juridical yearbook, the Draft convention on the prevention and punishment of crimes against diplomatic agents and other internationally protected persons, the Respect for human rights in armed conflicts, the Report of the Special Committee on the Charter of the United Nations and on the Strengthening of the Role of the Organization, the Peaceful Settlement of Disputes, the Draft declaration on Territorial Asylum, the General multilateral treaties concluded under the auspices of the League of Nations, the Technical assistance to promote the teaching dissemination and wider appreciation of international law. He was usually assigned to comment on the work of the ILC almost at every session he attended, which became his favoured topic. In his very detailed and meticulously prepared statements, he commented on all activities of the ILC, such as the draft articles on consular intercourse and immunities, the law of treaties, special missions (prepared by his mentor, Prof. Milan Bartoš, as Special Rapporteur), the question of diplomatic privileges and immunities, the relations between States and international organizations, Succession of States in respect of treaties and the matters other than treaties, the most-favoured nation (MFN) clause, State responsibility for internationally wrongful acts, and for acts not prohibited by international law, Jurisdictional immunities of States and their property, the draft Code of Offences against the Peace and Security of Mankind, Non-navigational uses of international watercourses, the law of treaties between States and international organizations or between international organizations, and other issues. He was elected Vice-Chairman at the 28th and Chairman of the Sixth Committee at the 29th UNGA session in 1974. All those activities helped him to be easily adapted to the work of the ILC when he was elected to this body in 1974. His profound knowledge, experience and negotiating skills were of great help in reaching agreements on many important documents the Committee was working on throughout the years. As a member of the Special Committee, he was one of the leading actors that contributed to the adoption of the Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations. Under his Chairmanship

of the Sixth Committee in 1974, a number of important decisions were adopted, such as the Definition of Aggression, the need to consider suggestions regarding the review of the Charter of the United Nations, the review of the role of the International Court of Justice, the participation in the UN Conference on the Representation of States in Their Relations with International Organizations, and the placing on the agenda of the question of international terrorism. His report to the Sixth Committee on the ILC session he chaired in 1979 (A/C.6/34/SR.38, paras. 12-31), and the summing up of the debate (A/C.6/34/SR.52, paras. 1-8), served as an example how the work on codification and progressive development of international law should be carried out. As head of the Yugoslav delegation at three Vienna diplomatic conferences on the codification of international law, he played an important role in completing the work started in the Sixth Committee and the ILC: The 1978 UN Conference on Succession of States in Respect of Treaties, the 1983 UN Conference on Succession of States in Respect of State Property, Debts and Archives (in which he also chaired the Committee of the Whole), and the 1986 UN Conference on the Law of Treaties between States and International Organizations or between International Organizations. Due to the limited space, the present article is focused only on two, in the author's opinion, very important segments of Milan Šahović's participation in the UN – his work in the Special Committee on the Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Co-operation among States and the ILC.

SPECIAL COMMITTEE ON PRINCIPLES OF INTERNATIONAL LAW CONCERNING FRIENDLY RELATIONS AND CO-OPERATION AMONG STATES (1964–1970)

The origins of the consideration of the principles of international law concerning friendly relations and co-operation among States can be found in the initiatives of newly independent, later Non-aligned countries in the mid-fifties (Bandung Conference) and beginning of the sixties (Belgrade Conference) of the 20th century that advocated the need for peaceful and active coexistence among States. They made considerable influence, especially following the adoption of a Resolution at the 15th session (UNGA Res.1505) in 1960, that requested, in the context of the future work in the field of codification and progressive development of international law, to prepare a new list of topics and asked UN Member States to submit in writing any views and suggestions on the matter. President of Yugoslavia, Josip Broz Tito, in his address at the 15th UNGA session, gave also very important support to that initiative (A/PV.868). Based on the comments submitted in 1961 by

Member States, included that of Yugoslavia (A/4746, Annex), the UNGA at its 16th session in 1961, decided (UNGA Res.1686) to use the term the “friendly relations”, instead of the “peaceful coexistence”, and to place on the provisional agenda of its 17th session the question entitled the “Consideration of principles of international law concerning friendly relations and co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations” (Rosentock 1971, 713). At its 17th session in 1962, the UNGA resolved (UNGA Res.1815): “... to undertake, pursuant to Article 13 of the Charter, a study of the principles of international law concerning friendly relations and co-operation among States in accordance with the Charter with a view to their progressive development and codification, so as to secure their more effective application (...)”. It decided, accordingly, to study four such principles at its eighteenth session, namely: “(a) The principle that States shall refrain in their international relations from the threat or use of force against the territorial integrity or political independence of any State, or in any other manner inconsistent with the purposes of the United Nations; (b) The principle that States shall settle their international disputes by peaceful means in such a manner that international peace and security and justice are not endangered; (c) The duty not to intervene in matters within the domestic jurisdiction of any State, in accordance with the Charter; and (d) The principle of sovereign equality of States”.

At the following, 18th UNGA session, it was decided (UNGA Res.1966) to establish a Special Committee to study that topic. The Special Committee which consisted of the representatives of 27 Member States, among them Yugoslavia, was mandated to study also the following three additional principles: (a) The duty of States to co-operate with one another in accordance with the Charter; (b) The principle of equal rights and self-determination of peoples; and (c) The principle that States shall fulfil in good faith the obligations assumed by them in accordance with the Charter. It was recommended to the governments to appoint jurists as their representatives on the Special Committee. Early in 1964, the State Secretariat for Foreign Affairs of Yugoslavia established a Commission on the elaboration of principles of coexistence and proposals for their codification with Dr. Šahović as its member (HAB, PFMS, 2096, Box 27, Item 249. No. 42868 of 25 January 1964).

The first session of the Special Committee was held in Mexico City in 1964 (A/5746). Yugoslavia was represented by Jože Vilfan and Milan Šahović who was also appointed to the Drafting Committee. The Committee started the consideration of the first four principles mandated by UNGA Res. 1815. Since the outset, the Yugoslav delegation took an active part in the deliberations by

submitting a proposal on the principle concerning “the threat or use of force” (A/AC.119/L.7). During a very detailed debate that ensued on the various elements of the principle, Šahović explained in detail the rationale of the Yugoslav proposal adding that “in fact his delegation prepared proposals for all four principles under consideration as they should not be considered in isolation from one another believing that the ultimate goal of the study was the progressive development and codification of seven principles as an integral whole, it had felt that the Committee should not enter into excessive detail but should formulate the results of its discussions in general terms, recognizing the interdependence of the principles as the basic legal rules governing friendly relations and co-operation among all States. His delegation also tried to make its formulations reflect the trend of recent developments in the application of principles under study, having in mind on the one hand the evolution of the application of the Charter principles and on the other the current needs of States” (A/AC.119/SR.4). In defending the Yugoslav proposal against the views of some representatives that considered it too broad, Šahović replied that his delegation could not accept the view of those that held that the Special Committee should limit itself to producing a “restatement”. He pointed out that “if the Committee was to succeed in carrying out the task assigned it by the General Assembly, it must be guided by not only the letter but also the spirit of the Charter. It was. For that reason, his delegation had been unable to leave aside the question of the right of self-determination of peoples and the connexion between that principle and the prohibition of force” (A/AC.119/SR.9). During the discussion of the principle of non-intervention, Šahović also announced the withdrawal of his delegation’s previous proposal (A/AC.119/SR.29, 17) in favour of the “three-power” (Ghana, India and Yugoslavia) proposal (A/AC.119/L.27). In response to some criticism of the “three-power” draft and regarding the criteria which should guide the Committee in its study of the four principles, Šahović agreed with the Indian representative, who had stressed that under UNGA Res. 1966, “the Committee was to study principles of international law...(and) The Charter was to be the basis of the Committee’s work, but the Committee was free to take into the consideration new elements arising since the signing of the Charter for the purpose of the progressive development and codification of the four principles. While the Charter contained no provision dealing explicitly with the principle of non-intervention, that principle must be regarded as implicit in it” (A/AC.119/SR.31, 11-12). Regarding the principle of sovereign equality of States, Šahović tried to explain the purpose of the Yugoslav proposal which was to clarify the principle and facilitate its application and observance as this

was the keystone of the United Nations edifice (A/AC.119/SR.33, 9-11). At the end of the session, the draft report was adopted unanimously (A/AC.119/L.34 and Add.1) and presented at the 19th UNGA session in 1964, but it was only considered at the 20th session in 1965.

Under a new resolution (UNGA Res. 2103), *the Special Committee was reconstituted and met in New York in 1966* (A/6230). At the session, six Non-aligned delegations tabled the new proposal (A/AC.125/L.12), and Šahović again had to explain the rationale of the principle of non-intervention. He particularly drew attention to a paragraph that constituted a formal recognition of the fact that the principle of non-intervention had acquired a new universally valid dimension: the provision of assistance to peoples oppressed by any form of foreign domination, far from being a form of intervention in the internal affairs of a State, was in fact the duty of all States (A/AC.125/SR.10, 4-6). He also referred to the Declaration on the Inadmissibility of Intervention (A/AC.125/SR.17, 8), which he had to defend it (A/AC.125/SR.14, 13-15). And he was strongly against those delegations that wished to reopen questions on which the UNGA had already taken the position (in that Resolution). Šahović had also to explain the history of the principle of equal rights and self-determination of peoples which was one of the fundamental norms of contemporary international law that had gained particular relevance in the context of the struggle of peoples against the colonial yoke (A/AC.125/SR.40, 9-11). During the discussion of the principle that States should fulfil in good faith the obligations assumed by them, Šahović pointed out that “this was one of the essential principles of international law, being closely linked to the maintenance of international peace and security, the peaceful settlement of disputes and the development of co-operation among States (...), the Committee should stress that the duty of every State to comply with its obligations in good faith applied to obligations arising not only from international treaties but also from other sources of international law” (A/AC.125/SR.45, 3-5).

In accordance with a UNGA Res. 2181, *the new session of the Special Committee* was held in Geneva in 1967. Šahović was elected Rapporteur, but at the same time, he needed also to intervene as a Yugoslav representative in order to strengthen the position expressed in the proposal of the Non-aligned countries (A/AC.125/L.48). He was striving for a broad definition of the term “force” against the interpretation of some Western countries who favored the narrow interpretation (A/AC.125/SR.65, 12-15). Speaking on the principle of equal rights and self-determination of peoples, Šahović said that “a positive decision by the Special Committee on the formulation of the

principle under discussion was bound to have a favorable effect on the codification and progressive development of all seven principles concerning friendly relations and co-operation among States, and on the formation of the new law based on the United Nations Charter. Any modern formulation of the principle must stress its legally binding character and its universality; in his delegation's view, it constituted a general rule of contemporary international law" (A/AC.125/SR.69, 4-7). Šahović reported on the session of the Special Committee at the Sixth Committee during the 22nd UNGA session in 1967 (A/6799). Following the discussion in the Sixth Committee, a new resolution (UNGA Res. 2327) was adopted which enabled the Special Committee to focus on the unresolved issues in the following year.

The Special Committee held its new session in New York in 1968. Šahović was elected Chairman of the Drafting Committee, and he had to use his knowledge and skills in order to reconcile different drafting points on the principles under discussion. Following the consideration of the Report of the Special Committee (A/7326), the Sixth Committee approved a draft resolution by acclamation (UNGA Res. 2463).

In recognition of his important role during the consideration of the principles under discussion, Šahović was elected Chairman of the *1969 Special Committee session*, held in New York (A/AC.125/SR.97). At the 23rd UNGA session, the Special Committee was mandated to complete its work on seven principles and to submit to the 24th UNGA session a comprehensive report. Accordingly, the Committee during its session focused on completing its work on the formulation of the principles concerning the prohibition of the threat or use of force and the principle of equal rights and self-determination of peoples, which needed additional discussion. At the end of the session, Šahović as Chairman felt that the Special Committee could be satisfied with its work, because it had obviously built a solid foundation for the final formulation of the two principles and he believed that it should be possible to formulate the declaration in time for its adoption at the 25th UNGA session (A/7619, paras. 204, 217).

At the 24th UNGA session in 1969, a group of the Non-aligned countries (Yugoslavia included) submitted a draft resolution requesting the Special Committee to endeavour to resolve the remaining questions relating to the formulation of the seven principles, in order to complete its work, and to submit to the UNGA at its 25th session a comprehensive report containing a draft declaration on all of the seven principles. Šahović spoke in the Sixth

Committee (A/C.6/SR.1159, paras. 8-13) and the draft resolution was unanimously adopted (UNGA Res. 2533).

The Special Committee held its session in Geneva in spring of 1970. Šahović again rendered a significant contribution in making the finishing touches to the remaining principles, as can be seen from the statement of the Indian delegation, “who thanked, among others (Mr. Blix) and Šahović, who by their skill, energy and tact, coupled with their great experience, had made valuable contributions to the Special Committee’s work” (A/8018, para.222). Summarizing the work of the Special Committee, Šahović concluded that “his delegation was gratified by the Special Committee’s success in completing the draft declaration in time for submission to the General Assembly on the occasion of the twenty-fifth anniversary of the United Nations. The text of the draft declaration was, on the whole, very satisfactory and reflected the great efforts made within the Special Committee since its establishment in 1964 and within the framework of the Sixth Committee of the General Assembly. It was, moreover, an indication of the limits within which it was possible to pursue the codification and progressive development of the principles of international law concerning friendly relations and co-operation among States in present political, economic and juridical conditions. His delegation considered that the declaration would prove to be a historic document and it would spare no efforts to ensure that it was adopted by the General Assembly. In view of its desire that the text should be the authentic expression of the views of all members of the Special Committee, his delegation had favoured: the method of consensus and was glad to see that, generally speaking, that method had been applied in elaborating the text. While the method of consensus clearly enhanced the legal importance of the declaration, it had the disadvantage that all delegations were obliged to some extent to sacrifice their particular viewpoints in order to arrive at a common denominator. The text established by that method, however, could be used as a basis for future work on the principles studied, and his delegation was convinced that approval of the draft declaration by the General Assembly would open up new prospects for the work of United Nations legal bodies, particularly the Sixth Committee” (A/8018, paras. 158-163).

By adopting the Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations by consensus at its 25th anniversary commemorative session on 24 October 1970, the UNGA clearly confirmed that the principles embodied in the Declaration “constitute basic principles

of international law”, and consequently appealed to all States to be guided by these principles in their international conduct and to develop their mutual relations on the basis of the strict observance of these principles (UNGA Res. 2625, Annex, General Part, para.3). On that occasion, the UNGA President, Edvard Hambro (Norway), who also made a significant contribution during the Special Committee’s work, stated that he was, as a man of law, particularly happy since this “marks the culmination of many years of effort for the progressive development and codification of the concepts from which basic principles of the Charter are derived. The Assembly will remember that when we first embarked upon these efforts many doubted that it would be possible to obtain a result which would be acceptable to all the various political, economic and social systems represented in the United Nations. Today those doubts have been overcome. In a sense, however, the work has just begun. We have proclaimed the principles; from now on we must strive to make them a living reality in the life of States, because these principles lie at the very heart of peace, justice and progress” (A/PV.1883, paras. 8-9).

While Šahović represented Yugoslavia in the Special Committee, he assigned his colleagues at the Institute and some other scholars, the task to study the principles, to write and publish articles on the matter under consideration. This had resulted in a publication under his guidance of the collection of essays covering the seven principles, already in 1969 in Serbo-Croat – *Kodifikacija principa miroljubive i aktivne koegzistencije 1969*, and later, in 1972 in English – *Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Cooperation*. In his introductory study, Šahović underlined the importance of the adoption of the Declaration as a legal act of the UNGA, “whose historical value was strongly emphasized by all the members of the United Nations who had taken part in the debate... Since this is the first document after the adoption of the Charter to elaborate its basic principles and fully reaffirm their universal legal force the unanimous adoption of the Declaration places it in the category of official interpretative acts whose binding force derives from consensus of all members of the United Nations” And he concluded that the significance of the Declaration “may only grow as time goes on and as international law becomes more and more efficient as a comprehensive system of legal rules governing the relations between States and the life of the international community as a whole” (Šahović 1972, 48-50).

INTERNATIONAL LAW COMMISSION (1974–1981)

Following the untimely death of Prof. Milan Bartoš, in March of 1974, who was a member of the ILC since 1957, the Yugoslav government immediately nominated Šahović to succeed him, as the 26th ILC session was scheduled to begin in Geneva on 6 May 1974 (YILC, 1974, Vol. I). Since Bartoš passed away before the expiration of his full term, the election was held by the Commission itself at a private meeting, the results of which were announced on 9 May (Ibid., 1254th meeting). Mohammed Bedjaoui (Algeria), in paying tribute to the memory of Prof. Bartoš, said that it would be difficult to replace him at the ILC, but Šahović could certainly do so better than anyone else (Ibid., 1256th meeting, para. 3). The ILC members finally welcomed Šahović on 20 May (Ibid., 1266th meeting, para. 6). In view of his profound knowledge on the ILC matters and previous experience in commenting the topics on the ILC's agenda at the Sixth Committee, Šahović very quickly adapted to the work of the Commission and focused mainly on the draft articles on the succession of States in respect of treaties, prepared by Sir Francis Vallat (UK) as Special Rapporteur. As this was the second reading of the draft articles, Šahović stated that he supported the Special Rapporteur's approach to the topic and approved of the draft articles in general (Ibid., 1266th meeting, para.6). He intervened during the debate on the same subject at several meetings (Ibid, 1267th, 1268th, 1270th, 1279th, 1281st, 1282nd, 1286th, 1293th meetings). He also took an active part in commenting on the draft articles on State responsibility, prepared by Roberto Ago (Italy), as well as the draft articles on Treaties between States and international organizations or between two or more international organizations, prepared by Paul Reuter (France) (Ibid., 1278th and 1274th meetings). Šahović also joined other ILC members by speaking at a special session devoted to the tribute to the memory of late Prof. Bartoš (Ibid., 1276th meeting).

At the 27th ILC session in 1975, Šahović was elected second Vice-Chairman (YILC 1975, Vol. I, 1302nd meeting, paras. 23-24). Speaking on the State responsibility, he endorsed the fundamental position taken by the Special Rapporteur in the new version of article 10, which seemed to include some progressive development of the rule on the responsibility of States (Ibid., 1307th meeting, para.7). On the Succession of States in respect of matters other than treaties, regarding the provisions on the property of third States that might be affected, Šahović expressed his opinion that it could not be examined in the context of the general provisions and that he was in favour of examining each phenomenon as a whole (Ibid., 1324th meeting, para. 26).

On the MFN clause, a number of ILC members agreed with Šahović's suggestions (especially on the saving clause) on how to improve the wording (Ibid., See: Sette-Camara, 1332 meeting, para. 17; Ustor, 1335 meeting, para. 55; 1339th meeting, para.31; Ushakov 1337th meeting, para. 18). Regarding the draft articles on the Treaties between States and international organizations, Šahović thought that, "in view of the meaning given to it in the Vienna Convention (on the Law of Treaties), the term 'ratification' could also apply to the practice of international organizations." Hambro and Kearney entirely agreed with his opinion (Ibid., 1353rd meeting, paras. 6-7).

At the 28th ILC session in 1976, Šahović was elected Chairman of the Drafting Committee (YILC 1976, Vol. I, 1360th meeting, paras. 49-52). Regarding the State responsibility, he underlined that "In view of the development of international law in recent years and the need to take account of the international legal order recognized by States as a whole, there should be a proviso excluding the application of the general principle in the case where a peremptory rule of international law transformed into required conduct an act which, at the time it was performed, had to be considered as a breach of an international obligation. He therefore approved the content of paragraph 2, particularly since the Special Rapporteur, at the present meeting, had said that he had not envisaged all the cases where *jus cogens* operated, but only those in which *jus cogens* made it mandatory to perform an act of the same kind as the act which, at the time it was performed, had been considered as wrongful" (Ibid., 1368th meeting, para. 33). On the MFN clause, Šahović expressed some doubts with regard to the need to draft a special regime for the frontier traffic, which was also shared by Ago and Reuter (Ibid., 1381st meeting, paras. 17-19). He added that "The Commission therefore had two tasks to perform at the present session. It had to situate the draft articles in the general context of international law and to take account of the political and economic problems which arose in the day-to-day life of the international community. Those extra-judicial factors were particularly important because of the present economic crisis, and the Commission should take those circumstances into account and endeavour to find solutions" (Ibid., 1383rd meeting, paras. 30-35). Several ILC members agreed with Šahović's suggestions on various articles and in particular on the need to define the position of developing countries (Ibid., See, in particular, Ustor, 1387th meeting, paras. 55-56). On the Succession of States, Šahović pointed out that "if the Commission decided to delve deeper into the question of archives, it would have to take account of peace treaties as a source of the rules to be enunciated. In recent times, State practice in that

matter had been based mainly on peace treaties” (Ibid., 1392nd meeting, para. 29). As for the wording of the articles under consideration, he observed, “first, that paragraph 1 of article 14 began with the reservation ‘Unless otherwise agreed or decided’, which appeared in other provisions of the draft. He wondered whether it would not be preferable to draft a general provision emphasizing the residuary character of the rules in the draft and reserving the faculty of States to settle their problems by special agreements” (Ibid., 1394th meeting, para. 20). He shared the view of the Special Rapporteur on the need to emphasize the economic concept of sovereignty of States (Ibid., para. 19).

At the 29th ILC session in 1977, as a result of the elections held at the 31st UNGA session in 1976, there was a new composition of the ILC (YILC 1977, Vol. I, xi.). Among the 25 members elected, Šahović obtained the highest number of votes in the secret ballot - 127 out of 143 total members casting ballots (A/31/PV.68). On the Succession of States, Šahović asked a very pertinent question “whether the Special Rapporteur really intended to end his draft articles with the question of succession to State debts, as he had said in introducing his report. It was stated in the Commission’s report on the work of its twenty-eighth session that the Commission intended to study other questions, such as those of archives and the peaceful settlement of disputes” (Ibid., 1416th meeting, para. 34). He also stated that “It was important to bear in mind the orientation the Commission had so far given to its study of succession of States in respect of matters other than treaties. That orientation was based on an empirical analysis which should bridge the gap and resolve the contradictions between doctrine and jurisprudence. In order to formulate modern rules appropriate to current needs, the Commission should make a special effort to study the practice followed after the Second World War in respect of succession to State debts, particularly by international banks. As there were no universally acceptable customary rules in that field, the general debate should be continued and, in accordance with the Commission’s practice, the formulation of definitions should be left until the final stage of its work” (Ibid., 1417th meeting, para. 39). He had asked for the clarification with regard to triangular relationship between the predecessor State, the successor State and the third State, as that relationship (in his view) was essential (Ibid., 1423rd meeting, para. 24). With regard to the special category of State debts “odious debts” which were more in nature of a theoretical concept deriving from doctrine which the Special Rapporteur was proposing to make into a juridical concept by according it a separate place in international law, he was wondering whether they should be made

an exception to the general rules concerning succession in respect of State debts in view of their non-transferability (Ibid., 1426th meeting, paras.15-19). Regarding the draft article on newly independent States, Šahović fully supported the text adopted by the Drafting Committee in the light of the explanations provided by its Chairman. “It not only accorded with the Special Rapporteur’s views, but was also in keeping with both past and existing practice in regard to State debts. It was incumbent on the Commission to draw up rules that would reflect existing law and contribute to the solution of future problems” (Ibid., 1449th meeting, paras. 15-19). On Treaties between States and international organizations, Šahović was of the opinion that “international organizations should be permitted to formulate reservations to treaties concluded between several international organizations. Although he had no definite ideas about the rules to be formulated, he had a preference for a liberal solution. The Commission should agree on general principles and leave drafting problems till later” (Ibid., 1430, paras. 24-25). He was against introducing different regime for international organizations implying an element of discrimination which might undermine the foundation of the draft article as it should be based on a presumption of the full equality of the parties to treaties (Ibid., 1431st meeting, paras. 38-45). Šahović considered, like Ushakov, that a distinction should be made in article 30 for treaties between international organizations and treaties between States and international organizations, but he thought the rule should be the same for both categories. The problem posed by Article 103 of the Charter seemed to him extremely complex and he saw no alternative but the one proposed in paragraph 6 (Ibid., 1438th meeting, para. 4). Concerning the Preliminary report on the second part of the topic of relations between States and international organizations (A/CN.4/304), prepared by El-Erian, Šahović stated that “In his preliminary report, the Special Rapporteur had indicated the general evolution of law on the subject, but he should now proceed to a much more concrete analysis of the situation, taking account of new developments. His first task should be to make sure of the value of the existing conventional rules on which he intended to base his work. To that end, it was important to make a comprehensive study of practice. It was necessary to avoid drafting provisions which duplicated those already embodied in international conventions” (YILC 1977, Vol. I, 1452nd meeting, paras. 31-34). On the State responsibility, Šahović was not sure “what importance should be attached to the distinction between the result aimed at by an international obligation and the means used to achieve that result (...) article 20 could play a not insignificant part in the development of the law relating to international

obligations and State responsibility, and thus contribute to strengthening the role of international law in a world where the development of internal law and that of international law were interdependent" (YILC 1977, Vol. I, 1455th meeting, paras. 15-17). He considered that "It was necessary to determine how and when an initial course of conduct led to a situation incompatible with the required result. It was also necessary to determine how and when a treaty obligation permitted the State to rectify such a situation" (Ibid., 1460th meeting, paras. 3-7). He also questioned the nature of the exhaustion of local remedies in article 22 (Ibid., 1465th meeting, paras. 30-34). At the same time, Šahović regretted that "article 22 as reformulated applied only to aliens. The Special Rapporteur had rightly extended the scope of the article to cover nationals but the majority of the Commission had expressed a preference for a more restrictive provision. Yet the Commission must always have the development of international law in mind, and it was conceivable that the rule stated in article 22 would come to apply more and more to nationals" (Ibid., 1469th meeting, para. 32).

At the 30th ILC session in 1978, Šahović was unanimously elected first Vice-Chairman and as well as Chairman of the Planning Group (YILC 1978, Vol. I, 1474th meeting, paras.15-17; 1486th meeting, para.1). Commenting on article 22 of the draft articles on the State responsibility, Šahović underlined that "From the point of view of State practice, the need to provide against the possibility of a breach of an international obligation to prevent a particular event was indisputable. It was clear from doctrine, international jurisprudence and State practice that there could be no doubt whatsoever concerning the value of the rule stated in the article. However, its application might cause some problems, and it must therefore be stated in terms that left no room for differences of interpretation" (Ibid., 1477th meeting, para. 21). Regarding article 24 ("Time of the breach of an international obligation"), Šahović considered "that was only one aspect of the problem, the notion of time being one of the constituent elements of the breach of the international obligation, and therefore of international responsibility. As it stood, article 24 did not stress that point sufficiently. Perhaps an effort should be made to bring out clearly, in the first paragraph of the article, the importance of the time element for the entire section on the objective element of the internationally wrongful act. To that end, emphasis would have to be placed on three main aspects of the problem: the breach of an international obligation, the internationally wrongful act and the duration of the international obligation whose breach, through an internationally wrongful act, engendered international responsibility" (Ibid., 1481st meeting, para. 2)

As to the implication of a State in the internationally wrongful act of another State, Šahović stressed that, in connexion with that question “the Commission had at previous sessions discussed the concepts of incitement, assistance, complicity and indirect responsibility. In embarking on chapter IV, it should perhaps have explained the relationship between those different concepts” (Ibid., 1518th meeting, para. 10). During the second reading of the draft articles on the MFN clause, Šahović thought that the ILC “ought to consider the draft articles in the light of the written and oral comments of Member States and international organizations, and to respond to the wishes expressed in those comments by analysing in the commentary certain questions relating to the structure, wording and general presentation of the draft” (Ibid., 1483rd meeting, para. 5). He pointed out that it was necessary “to bear in mind the role played by the MFN in international relations, especially in economic relations, and to place it in a realistic setting. The clause, however, was only one instrument among many in a world that was trying to establish a new international economic order. For instance, account should be taken of the Charter of Economic Rights and Duties of States” (Ibid., 1489th meeting, paras. 30-33). He expressed an opinion that “the ILC had made “a laudable effort and shown that it was capable of resolving the problems raised by the application of the MFN clause to developing countries. Nevertheless, to meet the wishes of States, particularly of developing States, it should go a step further and take account of the possible impact of the expansion of economic and trade relations among developing countries on the application of the clause. That was a question of crucial importance, to which the Commission should devote a separate article” (Ibid., 1496th meeting, para. 5). As to the draft articles on the Succession of States, Šahović said that “The question arose, however, whether the Special Rapporteur had been right to emphasize in the report the distinction to be drawn between the situation of a unitary State and that of a federal State. The rule enunciated in article 25 should be broad enough to cover both situations, for in either case dissolution of a State was involved, and he hoped the Drafting Committee would formulate a sufficiently clear rule in that respect. The commentary, moreover, should indicate that the rule was a general one and applicable both to unitary and to federal States” (Ibid., 1504th meeting, para. 9). Regarding article on the “Effects of a treaty to which an international organization is party with respect to third States members of that organization”, Šahović felt that “the term ‘third States members’ was unsatisfactory (as) it was not immediately apparent what case article 36bis was designed to cover, and an attempt should be made to find a better

expression" (Ibid., 1511th meeting, para. 13). El-Erian, Special Rapporteur on the "Relations between States and international organizations", quoted Šahović, who had suggested that a much more practical analysis should be made of the situation, taking account of recent developments in the international community and of their impact on international organizations (Ibid., 1522nd meeting, para. 26). Regarding the "Review of the multilateral treaty-making process", Šahović said that "the Working Group's excellent report provided a basis for a thorough discussion on a subject to which many States Members of the United Nations attached great importance. The Sixth Committee of the General Assembly had considered that the Commission was the body most competent to examine the multilateral treaty-making process and was expecting it to make a detailed study of that question. The Commission should analyse the experience it had itself acquired and shed light on general world practice in the matter" (Ibid., 1526th meeting, para.16).

Šahović was unanimously elected Chairman of the 31st ILC session in 1979. Tsuruoka (Japan) nominated Šahović, whom he described as both a scholar and a skilful diplomat and as particularly qualified for the office of Chairman on account of his sense of justice and his kindness coupled with efficiency. Ushakov (USSR), Reuter (France), Thiam (Senegal), Sir Francis Vallat (UK), Jagota (India) and Tabibi (Afghanistan) seconded the nomination (YILC 1979, Vol. I, 1530th meeting). As the UN Legal Counsel, Eric Suy informed that the ILC members had been granted, for the duration of the ILC session in Geneva, the same privileges and immunities to which the judges of the ICJ are entitled and these are the privileges enjoyed by the heads of missions accredited to international organizations at Geneva, Šahović stated that "the status of the members of the Commission was of special importance owing to the duration of the Commission's sessions. The decision of the Federal Council (...) was further evidence of the constructive co-operation between Switzerland and the United Nations, which, in the particular case, served the cause of the codification and progressive development of international law" (1531st meeting, paras. 1-3). Commenting, in his personal capacity, on the State responsibility, Šahović said that "article 28 would have to be drafted in more explicit terms, so as to answer the questions raised in the course of the debate, in particular with regard to the nature and degree of the responsibility referred to in that provision. It was also important to take account of positive international law, as Riphagen had shown by emphasizing the relationship between fact and law. The Commission should therefore base its deliberations on the United Nations Charter, since the terms of the Charter offered the decisive test for saying that a given situation was lawful or

unlawful. It would be necessary to formulate precise rules relying on the Charter and on positive international law, as a basis for determining the lawfulness of the situation envisaged” (Ibid., 1535th meeting, paras. 18-21). Under Šahović’s Chairmanship, the Commission had elected Jens Evensen (Norway), Boutros Ghali (Egypt) and Julio Barboza (Argentina), to fill the vacancies caused by the election of Roberto Ago, Abdullah El-Erian and Jose Sette-Camara as judges of the ICJ (Ibid., 1541st meeting). Speaking, as a member of the Commission, on the State responsibility, Šahović said that “chapter V, entitled ‘Circumstances precluding wrongfulness’, was necessary to the draft. In his preliminary considerations (A/CN.4/318 and Add.1-3, paras. 48-55), (Special Rapporteur) Ago had demonstrated that need, but the discussion on (...) article 29, gave reason to fear a Pandora’s box. In tackling the question of circumstances precluding wrongfulness, the Commission was running the risk of having to take a position on certain aspects of general international law for the first time, since it had not as yet had occasion specifically to consider those special circumstances. In several of its reports on previous sessions, the Commission had already made reference to the various special circumstances that it had intended to study. It was now confronted with preliminary issues that might make the elaboration of the articles in chapter V much more complicated. To overcome those difficulties, it might perhaps be advisable to draft an article that could be placed at the beginning of chapter V and would explain the context in which the circumstances precluding wrongfulness were to be considered” (Ibid., 1542nd meeting, paras. 41-42).

As temporary Chairman, Šahović opened the 32nd ILC session on 5 May 1980, with a tribute to the memory of Josip Broz Tito, President of Yugoslavia, who passed away a day before. A number of ILC members took the floor on that occasion (YILC 1980, Vol. I, 1584th meeting, paras. 1-3). As Šahović was Chairman of the previous session, he recalled that by UNGA res. 34/141, concerning the report of the ILC on the work of its 31st session, the UNGA expressly recognized: the importance of referring legal and drafting questions to the Sixth Committee, including topics which might be submitted to the ILC, thus enabling it to enhance its contribution to the progressive development of international law and its codification, something which seemed to indicate that, in its concern to participate more effectively in the work of the ILC, the Sixth Committee was showing increased interest in the question of methods of considering the Commission’s reports (Ibid., 1584th meeting, para. 4). On the question of treaties concluded between States and international organizations or between two or more international

organizations, regarding the concept of the permanent disappearance or destruction of an object indispensable for the execution of the treaty, Šahović rightly pointed out that “the object must not be only a physical one, but might conceivably also be invoked in the case of the disappearance of a legal situation, regardless of whether the relevant treaty was between States, between States and organizations, or between two or more organizations.” And to that effect he gave an example of treaties relating to Trust Territories that had been concluded between the UN and certain States. “When those Territories ceased to be subject to the regime of trusteeship, the Organization ceased to be bound to perform the obligations arising under such treaties” (Ibid., 1586th meeting, paras. 11-14). Šahović said that draft article 66 was closely bound up with the annex relating to procedures established in application of the article; the annex should be studied, if not at the same time as the article, at least immediately thereafter. He saw no reason why the future Convention should not have such an annex (Ibid., 1589th meeting, para.12), which was supported by Riphagen (Ibid., para.16). Šahović noted that the questions of succession and outbreak of hostilities “deserved the Commission’s full attention (and)... that there was no difficulty as to the substance of the draft article, but clarification was needed on certain points, and particularly on the interpretation to be given to the expression ‘aggressor State’. He was not opposed to the idea that, in the Definition of Aggression, the term ‘State’ might include the concept of ‘a group of States’, but he wondered whether international organizations could be completely assimilated with groups of States” (Ibid., 1591st meeting, para. 37; 1592nd meeting, para. 35). Šahović also drew attention to the contribution which the draft articles would make to the codification and progressive development of contemporary international law. He reminded the Commission that two former members, Hambro and Kearney, had been convinced, from the outset, of the need to codify the topic. “But their enthusiasm had never been generally shared, and it was to be feared that the draft articles might still be treated with some reserve in the Sixth Committee or at a future codification conference. There was no denying that the draft added a new dimension to the concept of the legal personality of international organizations” (Ibid., 1639th meeting, para. 26). With regard to the State responsibility, Šahović felt that “further consideration was needed on the problem of the relationship between responsibility for an internationally wrongful act and responsibility for an act not prohibited by international law...and that in his view, the Commission should continue to deal concurrently with all those problems, indicating possible solutions but taking care not to place too much emphasis

on their possible links” (Ibid., 1599th meeting, para. 14). Special Rapporteur Ago mentioned that Šahović had set the problem of the state of necessity in its proper perspective within both the system of international law and systems of domestic law. His view, with which he (Ago) concurred, was that the field of application of the notion of state of necessity must be precisely delimited” (Ibid., 1615th meeting, para. 17-18). Šahović further commented that “The debate on draft article 34 had afforded an opportunity to discuss general questions which went beyond the framework of that provision. For example, a parallel had been drawn between the concept of self-protection or self-help embodied in general international law and the concept of self-defence as embodied in Article 51 and other provisions of the Charter (...) In his opinion, there was no doubt that the content of Article 51 clearly reflected the progress made in the development of general international law with regard to the concept of self-defence. That article had been drafted in the light of the prohibition of recourse on the use of force, and it regarded self-defence, whether individual or collective, as an inherent right. In any event, the Commission should move in that direction so as to carry out its task of promoting the progressive development of international law. In order to formulate the article under consideration, it must also take account of the facts. The application of Article 51 of the Charter had given rise to enormous dispute, and the actual situations in which it had been applied had always been so delicate and had involved so many political interests that it had not been possible to adopt a clear position, something that might be pointed out in the commentary to draft article 34” (Ibid., 1621st meeting, paras. 13-19). Regarding the topic of the Non-navigational uses of international watercourses, Šahović stated that “From the purely legal point of view, the ultimate aim was the codification and progressive development of international law on the topic (...) to regulate the relations between the rights and duties of riparian States that used the waters of an international watercourse as they could be used with existing technical possibilities. It was necessary, therefore, to reconcile respect for the rights of States with the requirements of legal regulation of international cooperation, and in particular the respect for the principle of good neighbourliness, which had underlined all solutions of such problems adopted for decades. The Commission should therefore take positive law as the starting point, and, as the Special Rapporteur proposed, seek solutions by which the principles derived from positive law could be adapted to modern situations” (Ibid., 1607th meeting, para. 34). Schwebel (Special Rapporteur), summing up, fully agreed with Šahović that the Commission should strain out customary

international law from the treaties and jurisprudence on the topic (Ibid., 1612th meeting, para. 3). Šahović regretted that the principle of the permanent sovereignty of States over their natural resources had not been mentioned in the draft report in connexion with article 5, because he thought “one could not speak of shared natural resources without taking that principle into account” (Ibid., 1641st meeting, para.78). With regard to the draft articles on the Jurisdictional immunities, Šahović explained that he would prefer the ILC to study mainly contemporary practice. “The Commission should not be hasty with such a complex subject, and it was in no way bound to study one, not to say two, drafts of articles every year. It might perhaps be preferable to let the study of such a delicate matter ripen slowly” (Ibid., 1624th meeting, paras. 24-27). On the Status of the diplomatic courier and the diplomatic bag not accompanied by diplomatic courier, Šahović was of the opinion that “The legal basis for the study was to be found in the Vienna conventions on diplomatic law and more particularly in the articles concerning the diplomatic courier and bag. However, in regard to application of the rules already adopted in those conventions, there were a number of problems arising out of State practice in the matter. In his opinion, however, elaboration of those rules should not be carried too far, and they should not be raised, in the hierarchy of the norms of diplomatic law, to the same level as the general basic rules already codified by the Commission in the Vienna conventions and approved by the international community as part of general international law. It would be enough to prepare a draft of articles that could be adopted in the form of an additional protocol to the Vienna convention on diplomatic law” (Ibid., 1636th meeting, paras. 9-12).

At the 33rd ILC session in 1981, which was his last, Šahović was elected second Vice-Chairman and as a member of the Planning Group (YILC 1981, Vol. I). Regarding the question of treaties concluded between States and international organizations or between two or more international organizations, Šahović commented on the content of articles 6 and 27 that might seem to militate in favour of retaining the definition of the expression ‘rules of the organization’. He pointed out that “it was perhaps only the novelty of the expression that had made the Commission wish to define it, whereas the expression ‘internal law of the State’ did not need to be defined. The Commission would probably be better able to take a final position on that point when it had examined all the articles and had been able to study the use of the expression in the various texts forming the draft” (Ibid., 1645th meeting, paras. 3-6). Sucharitkul (Ibid., para. 7) and Reuter, Special Rapporteur, (Ibid., para.38), agreed with Šahović, and Sir Francis Vallat was

of the very similar opinion (*Ibid.*, para. 13). Šahović was also in favour of the equality of States and international organizations (*Ibid.*, 1649th meeting, paras. 20-21). He also shared the views expressed by Sir Francis Vallat on the problem of reservations to bilateral and multilateral treaties. He was afraid the Commission might be attaching too much importance to objections to reservations, which were simply the consequence of the right to enter reservations. "It might even be said that they were corollary to the right to enter reservations" (*Ibid.*, 1651st meeting, paras. 21-23). Šahović noted that "it was concerned with the effects of treaties as well as with the question of assent. It was arguable that all the States members of international organizations must, as States possessing a legal personality of their own, be treated as third States with respect to treaties concluded by the organization of which they were members and which had its own legal personality and was capable of concluding treaties independently. In practice, however, only certain States members might be parties to treaties concluded between an international organization and States, and some States members would be third parties with respect to a treaty concluded by it" (*Ibid.*, 1675th meeting, para. 27; 1676th meeting, para. 37). As regards the Jurisdictional immunities of States and their property, Šahović suggested to the Special Rapporteur to focus his analysis on State practice and to propose to the ILC draft articles that would carry its work beyond the preliminary stage... He thought that "the general basis of the draft should rather be the principle of cooperation between States, which should make it possible to settle the practical question of jurisdictional immunity, taking the mutual interests of the States concerned into account. Any other solution would inevitably lead to a deadlock through the opposition of two rival sovereignties of equal strength" (*Ibid.*, 1655th meeting, paras.8-14). Like Sir Francis Vallat, Šahović thought that "the Commission should look only to international law as revealed by practice and devise general rules falling within the context of international law as such, with no reference to the internal law of States" (*Ibid.*, 1664th meeting, para.36). Concerning the Succession of States in respect of matters other than treaties, Šahović felt that since the ILC "had decided in principle to mention State archives in article 1, there would have to be a separate part of the draft on that subject. That part should obviously be aligned with the part concerning State property, but combining those two parts was impossible" (*Ibid.*, 1660th meeting, para. 33-34). On the Part 2 of the draft articles entitled "The content, forms and degrees of international responsibility", Šahović noted that in chapter I (General Principles), a reading of the three articles which formed that chapter "created the impression that it did not cover the

topic as a whole, and that the principles set forth in it were concerned primarily with the situation of a State which committed a breach of an international obligation. To ensure that chapter I really covered the entire question of the content, forms and degrees of State responsibility it would be necessary for it to enunciate some further general principles relating to the new inter-State relationships resulting from a breach of an international obligation. To that end, account would have to be taken in particular of the second and third parameters mentioned by the Special Rapporteur, namely, the new right of the 'injured' State, and the position of the 'third' State in respect of the situation created by the internationally wrongful act" (Ibid., 1668th meeting, para. 12). He was of the opinion that ILC in preparing Part 1 of the draft "had overturned the traditional theory of State responsibility, by taking account both of the Charter of the United Nations and of the changes in the attitude of the States as a whole towards the establishment of an objective international legal regime of responsibility. Admittedly the sovereignty of States must be safeguarded, but it was no less true that States, as subjects of international law, were being brought under a much more general regime which, more and more, was determining their rights and duties independently of their will. Thus, the Commission could not devise a universal regime of State responsibility without considering the relevant trends in international crimes and international delicts" (Ibid., 1669th meeting, para. 43). On the "Status of the diplomatic courier and the diplomatic bag not accompanied by diplomatic courier", Šahović stated that he sometimes had the impression that "the Commission exaggerated the importance of the subject under consideration" (Ibid., 1693rd meeting, para. 7).

CONCLUSION

Milan Šahović's career as an expert and representative of Yugoslavia in various legal bodies of the UN lasted 34 years, from the early fifties to the late eighties of the 20th century, which was quite unusual considering that he was not a career diplomat and that he was engaged in various legal bodies of the UN. Šahović participated in 19 UNGA sessions in total, six sessions of the Special Committee on Friendly Relations Declaration, eight years as a member of the ILC and at three diplomatic conferences on the codification of international law. He was fortunate enough to be involved from his early days at the Institute, working on the preparation of papers on UN legal issues for the Ministry of Foreign Affairs, which brought about his participation in the Sixth Committee. Accordingly, throughout his career in the UN, Šahović

was privileged to have been working side by side with great jurists and diplomats of several generations, from all over the world, thus obtaining very important and unique experience in dealing with legal matters. As a result of his scholarly research, his interventions at UN meetings were always meticulously prepared with lots of arguments, and that, coupled with the continuity in his participation in the UNGA sessions, made him the pillar of the Sixth Committee for many years, not only for the Yugoslav delegation. His profound knowledge of almost all areas of international law, of the Charter and the UN practice, with his excellent command of French (in which he usually intervened at the official meetings) as well as very good English, his negotiating skill, patience and tact, made him known and respected within the UN.

As the topic of the Special Committee on Friendly Relations had a special political and legal significance for Yugoslavia as a Non-aligned country, during seven years of consideration of the principles, Šahović invested all his knowledge and skill that contributed to the successful adoption of a Declaration at the 25th anniversary UNGA session in 1970, as a major achievement in progressive development and codification of international law. And at the Special Committee meetings, he further forged the relationship, especially with its members from Non-aligned countries, by submitting joint proposals, but also with some other colleagues that took part in the proceedings. When one reads the reports and summary records of the Special Committee, the immediate impression is how detailed and deep discussions were pursued, exposing variety of theoretical views, but also invoking the relevant international practice on each and every principle discussed. It was obvious to many that the adopted Declaration bears Šahović's "personal mark", as the UK FCO Legal Adviser I.M. Sinclair wrote to Šahović in 1970, and that his work in that area was of lasting value (HAB, MŠ, 2096, Box 26, Item 246).

Another very significant year for Šahović was 1974. In May of that year, Šahović was elected member of the ILC, thus becoming one among the 25 most significant legal minds, members of the Commission. Also, in September of the same year, he was elected Chairman of the Sixth Committee at the 29th UNGA session. At the age of 50, with the great experience acquired at the UN, he was more than ready for new challenges. As he was involved in the consideration of the ILC's reports in the Sixth Committee for more than a decade, and in view of his scholarly works on its topics, Šahović quickly adapted to the Commission's work and his thoughtful comments were very often met with the acclaim by other ILC members. The culmination of

Šahović's activities in the ILC certainly represents his election as Chairman of its 31st session in 1979. His membership in the Commission during eight years, as this is an organ consisting of persons of recognized competence in international law, gave him an opportunity to speak in his personal capacity and explore the ideas and concepts on the codification of international law and its progressive development. And he always insisted that the proposed solutions be based not only on the existing rules, but always in connection with the current UN practice and in relation to new trends in international law and international relations, particularly as far as interests of newly independent States were concerned. As Chairman of the Sixth Committee, Šahović had shown his ability to successfully manage and steer its work which resulted in consensus on a number of important, but also controversial issues, such as the Definition of Aggression.

When his term in the ILC was about to expire in 1981, Šahović did not seek to be re-elected. He thought that the Yugoslav members were occupying the seat in the Commission for such a long time and that it should be relinquished, so as to give an opportunity to some other candidate from the Eastern European group. In the ensuing years, he continued to participate in the Sixth Committee meetings, focusing mainly on the reports of the ILC and letting others in the delegation to deal with other topics.

Many Šahović's colleagues, not only in Yugoslavia, but also in the UN circles, considered that a natural continuation of his career should be in the ICJ. That opportunity arose in 1984, when a (second) term of judge Manfred Lachs (Poland) was about to expire. The Yugoslav National Group at the Permanent Court of Arbitration, in spring of 1984, after fulfilling the necessary procedure (Art. 6 of the Statute of the ICJ), proposed to the Government to officially put forward the candidature of Milan Šahović to the ICJ, at the elections to be held at the 34th UNGA session in autumn of the same year. However, surprisingly, the Government did not positively respond to that recommendation, and the nomination of Šahović was never forwarded to the UN Secretary-General (apparently, according to this author's recollection, for political reasons, in order not to "harm the interest" of Poland). In the opinion of many, a great opportunity was missed to put forward Šahović's candidature, as it was thought that he would have great chances to be elected, having in mind his professional qualities, that judge Lachs was seeking the third term and that Šahović was coming from Yugoslavia, the country that enjoyed prestige and support, particularly among the Non-aligned member States. Unfortunately, there was not to be another opportunity for Šahović, even when judge Lachs

passed away towards the end of his term in 1993, since the breakup of Yugoslavia had already happened.

Milan Šahović's last official participation in the UN was in the 1986 Vienna Conference on the Law of Treaties between States and International Organizations or between International Organizations. He retired from the Institute in 1988, where he worked for 40 years. Following his retirement, Šahović remained active in various professional associations in the country and abroad, and had continued to write on current issues of international law and international relations almost until his demise in 2017. With more than 30 years of participation in UN activities and more than 60 years of research and scholarly work, Šahović had never ceased to be active in exploring the current trends of international law, believing in its strength and that is worth struggling for its reaffirmation especially within the UN framework.

All those who worked with Milan Šahović during his long career, the author of this paper included, have very pleasant memories of their mutual collaboration. His work, both scholarly and as a legal expert and diplomat at the UN are of the lasting value and he will be remembered as one who rendered a significant contribution to the codification and progressive development of international law.

REFERENCES

- Babić, Blagoje S. 2017. "Beseda za poslednji pozdrav". *Međunarodna politika*. 68 (1168):119-121.
- Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Serbia (DAMFARS), Political Archives (PA), United Nations (UN).
- Đorđević, Branislav. 2017. "In Memoriam: Prof. Dr. Milan Šahović, 1924-2017", *Međunarodna politika*. 68(1168):117-118.
- Grečić, Vladimir. 2017. "Život i delo istaknutog naučnika i diplomate". *Međunarodna politika*. 68(1168):122-124.
- Historical Archives of Belgrade (HAB), Personal Fond of Milan Šahović (PFMŠ) (2096).
- „Milan Šahović. Bibliografija 1949-1996“. 1996. *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo (JRMP)*, 27-42. 43. 1-2.
- Obradović, Konstantin. 1996. "Milan Šahović", *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo (JRMP)*, 11-25. 43 1-2.

- Rosenstock, Robert. 1971. "The Declaration of principles of international law concerning friendly relations: a survey". 713-735. *AJIL* 65.
- Šahović, Milan, ur. 1969. *Kodifikacija principa miroljubive i aktivne koegzistencije*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Šahović, Milan, ed. 1972. *Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Cooperation*. Beograd: The Institute of International Politics and Economics; Oceana Publications Inc., Dobbs Ferry.
- Šahović, Milan. 1958. *Opšta pitanja kodifikacije međunarodnog prava (General issues of codification of international law)*. Beograd: Savez udruženja pravnika.
- Šahović, Milan. 1972. "Codification of the legal principles of coexistence and the development of contemporary international law". In: *Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Cooperation*, 48-50. Belgrade: The Institute of International Politics and Economics; Oceana Publications Inc., Dobbs Ferry.
- Šahović, Milan. 1974. "Codification des principes du droit international des relations amicales et de la coopération entre les États". In: *Recueil des Cours, Académie de droit international*, 1972-III, Tome 137. 243-310. Leyde : A.W. Sijthoff.
- Šahović, Milan. 1987. "Rapports entre facteurs matériels et facteurs formels dans la formation du droit international". In: *Recueil des Cours, Académie de droit international*, 1986-IV, Tome 199. 171-232. Dordrecht, Boston and Lancaster: Martinus Nijhoff Publishers.
- [UN Charter] Charter of the United Nations and the Statute of the International Court of Justice. 2001. 24 October 1945. New York: UN Department of Public Information.
- [UNGA], 16th session, Future work in the field of the codification and progressive development of international law. Note by the Secretary-General with an annex containing observations by Governments, A/4796, Annex, 10 July 1961.
- [UNGA], 29th session, Official Records, Annexes, A/9947, 1974.
- [UNGA], 7th session, Membership of the Sixth Committee, A/C.6/340, 23 October 1952.
- [UNGA], Report of the Special Committee on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States, A/5746, 16 November 1974; A/6230, 27 June 1966; A/6799, 26 September 1967; A/7326, 1968; A/7619, 1969; A/8018, 1970.

- [UNGA] Special Committee on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States. Summary Records. A/AC.119/SR.4; A/AC.119/SR.9; A/AC.119/SR.29; A/AC.119/SR.31; A/AC.119/SR.33; A/AC.125/SR.10; A/AC.125/SR.17; A/AC.125/SR.14; A/AC.125/SR.40; A/AC.125/SR.45; A/AC.125/SR.65; A/AC.125/SR.69; A/AC.125/SR.97.
- [UNGA] UN General Assembly. Resolution 1505, Future work in the field of the codification and progressive development of international law, A/RES/1505(XV).
12 December 1960.
- [UNGA] UN General Assembly. Resolution 1686, Future work in the field of the codification and progressive development of international law, A/RES/1686/XVI. 18 December 1961.
- [UNGA] UN General Assembly. Resolution 1815, Consideration of principles of international law concerning friendly relations and co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations, A/RES/1815(XVII). 18 December 1962.
- [UNGA] UN General Assembly. Resolution 1966, Consideration of principles of international law concerning friendly relations and co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations, A/RES/1966(XVIII), 16 December 1963.
- [UNGA] UN General Assembly. Resolution 2103, Consideration of principles of international law concerning friendly relations and co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations, A/RES/2103(XX), 20 December 1965.
- [UNGA] UN General Assembly. Resolution 2131, Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Independence and Sovereignty, A/RES/2131(XX). 12 December 1966.
- [UNGA] UN General Assembly. Resolution 2181, Consideration of principles of international law concerning friendly relations and co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations, A/RES/22181(XXI). 12 December 1966.
- [UNGA] UN General Assembly. Resolution 2327, Consideration of principles of international law concerning friendly relations and co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations, A/RES/2327(XXI). 18 December 1967.

- [UNGA] UN General Assembly. Resolution 3232, The review of the role of the International Court of Justice A/RES/3232 (XXIX).
- [UNGA] UN General Assembly. Resolution 2463, Consideration of principles of international law concerning friendly relations and co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations, A/RES/2463(XXIII). 20 December 1968.
- [UNGA] UN General Assembly. Resolution 2533, Consideration of principles of international law concerning friendly relations and co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations, A/RES/2533(XXIV). 8 December 1969.
- [UNGA] UN General Assembly. Resolution 2625, Annex, Declaration on Principles of International Law concerning Friendly relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations, A/RES/2625(XXV). 24 October 1970.
- [UNGA] UN General Assembly. Resolution 3247. Participation in the United Nations Conference on the Representation of States in Their Relations with International Organizations, A/RES/3247 (XXIX). 29 November 1974.
- [UNGA] UN General Assembly. Resolution 3281(XXIX), "Charter of Economic Rights and Duties of States", A/RES/3281(XXIX). 12 December 1974.
- [UNGA] UN General Assembly. Resolution 3314, Annex, "Definition of Aggression", A/RES/3314 (XXIX), 14 December 1974.
- [UNGA] UN General Assembly. Resolution 3349, The need to consider suggestions regarding the review of the Charter of the United Nations, A/RES/3349 (XXIX). 17 December 1974.
- [UNGA] Official Records, Plenary Meeting, A/PV.868, 22 September 1960; A/PV.1883, 24 October 1970; /31/PV.68, 17 November 1976.
- [UNGA] Official Records, Sixth Committee, A/C.6/SR.1159, 25 November 1969; A/C.6/34/SR.52, 26 November 1979; A/C.6/34/SR.38, 12 November 1979.
- United Nations Conference on Succession of States in Respect of State Property, Debts and Archives, Vienna, 1 March – 8 April 1983, Official records, Volume I, Summary records of the plenary meetings and of the meetings of the Committee of the Whole (A/CONF.117/16 (Vol. I)).
- United Nations Conference on Succession of States in Respect of Treaties, resumed session, Vienna, 31 July – 23 August 1978, Official records, Volume II, Summary records of the plenary meetings and of the meetings of the Committee of the Whole (A/CONF.80/16/Add. I).

United Nations Conference on the Law of Treaties between States and International Organizations or between International Organizations, Vienna, 18 February – 21 March 1986, Official records, Volume I, Summary records of the plenary meetings and the meetings of the Committee of the Whole (A/CONF.129/16 (Vol.I)).

[YILC] Yearbook of the International Law Commission. 1974. Vol. 1; 1975. Vol. 1; 1976. Vol. 1; 1977. Vol. 1; 1977. Vol. 2, Part 1; 1978. Vol. 1; 1979. Vol. 1; 1979. Vol. 2; 1980. Vol. 1; 1981. Vol. 1.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327(082)

ТЕОРИЈЕ међународних односа некад и сад [Електронски извор] : приступи, концепти, праксе / [уредници] Ивона Лађевац, Марко Вековић, Милан Веселица. - Београд : Институт за међународну политику и привреду, 2024 (Београд : Институт за међународну политику и привреду). - 1 електронски оптички диск (CD-ROM) : текст ; 12 cm

Системски захтеви: Нису наведени. - Тираж 100. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад.

ISBN 978-86-7067-342-7

а) Међународни односи -- Зборници

COBISS.SR-ID 160710409